

İNGİLİZ SAVAŞ KONSEYİ TUTANAKLARINDA ÇANAKKALE CEPHESİNİN AÇILMASI

Mehmet KIBIL*

Öz

Çanakkale Harekâtının bütün kaderini Savaş Konseyi'nde yaşananlar belirlemiş, çıkarmalar başlayana kadar birkaç kez harekât stratejisi değiştirilmiştir. Bu süreçte, düzenli aralıklarla toplanmayan ve dağınık bir görüntü veren Konsey toplantılarında çok fazla konu tartışılmış, özellikle Çanakkale Harekâtı konusunda kararlar daima gecikmeli olarak ve etraflıca tartışılmadan alınmıştır. Tutanaklar dikkatlice incelendiğinde, hareketin planlama ve uygulama aşamasında çok ciddi ihmaller ve hatalar yapıldığı görülmektedir. Konsey toplantılarında yaşanan tartışmaların ardından alınan veya alınamayan kararlar, daha ilk aşamada hareketin başarı şansını düşürmüştür. İtilaf Devletleri'nin Çanakkale'de aldığı büyük yenilginin nedeninin anlaşılması için Konsey toplantılarında yaşananların yakından incelenmesi gerekir. Çalışmada Konsey toplantıları bütün yönleriyle incelenmiş ve bu yapılırken de birinci el kaynaklar kullanılmıştır. İngiliz arşivlerindeki Savaş Konseyi tutanakları, Çanakkale Komisyonunun belgeler ile alınan tanık ifadelerine dayanarak yayınladığı kapsamlı raporların yanında, sivil-asker Konsey üyelerinin hatıraları da incelenmiş ve analiz edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Birinci Dünya Savaşı, Çanakkale Muharebeleri, Gelibolu, Savaş Konseyi, Winston Churchill.

OPENING PHASE OF THE GALLIPOLI CAMPAIGN IN THE REPORTS OF THE BRITISH WAR COUNCIL

Abstract

The whole fate of the Gallipoli Campaign was determined by the events in the War Council, and the operation strategy was changed several times until the landings began. During this process, many issues were discussed in the Council meetings, which did not meet regularly and gave a dispersed appearance, and the decisions about the Gallipoli Campaign were always taken with delay and without a thorough discussion. When the reports are carefully examined, it is understood that very serious omissions and mistakes were made during the planning and implementation stages of the operation. Decisions taken or not taken after the discussions at the Council meetings reduced the chances of success in the first stage of the operation. In order to understand the reason for the great defeat of the Allied Powers in Gallipoli, the events in the Council meetings should be examined closely. In the study, Council meetings were examined in all aspects and primary sources were used while doing this. The reports of the War Council in the British archives, the comprehensive reports published by the Dardanelles Commission based on documents and witness statements, as well as the memories of civil-military Council members were examined and analyzed in depth.

Key Words: First World War, Gallipoli, Gallipoli Campaign, War Council, Winston Churchill.

* Dr., e-posta: mehmetkibil@hotmail.com. ORCID: 0000-0002-4529-5215

Giriş

I. Dünya Savaşı başladığında eski Kabine sistemiyle yönetilen İngiltere’de askeri politikalar İmparatorluk Savunma Komitesi tarafından belirlenmekteydi.¹ İmparatorluk Savunma Komitesi, savaş Avrupa’da hızla yayılırken, ülkenin kısa süre içinde karşı karşıya kalacağı finansal, endüstriyel veya tedarik sorunları açısından hazırlıklı değildi. Bu komitenin savaş hali gibi olağanüstü şartlarda operasyonel anlamda hızlı çözümler üretmesi zordu. Dolayısıyla çok acil olarak yüksek komutada asker ve sivillerin birlikte çalışabileceği bir idari yapı oluşturulması gerekmektedir. Başbakan Asquith bu çerçevede Kralın da talimatıyla, 5 Ağustos 1914’te olağanüstü bir Savaş Konseyi toplamıştır. Bu Konsey, İngiltere’nin savaşa girme politikasıyla en belirgin şekilde ilişkili Bakanlardan, Donanma ve Ordu komutanlarından oluşmaktadır.² Konsey temelde şu soru üzerine karar vermelidir: Yeni başlayan bu büyük savaş nasıl yürütülmelidir? Bu çerçevede, 5 ve 6 Ağustos tarihlerinde arka arkaya iki kere toplanan Konsey, önemli bir karara imza atar ve dört tümenenden oluşan (kısa sürede bu tümenlerin sayısı artacaktır) İngiliz Seferi Kuvveti (British Expeditionary Force-BEF) Fransa’ya savaşa gönderilir.

Ağustos ayından itibaren savaş döneminin kendi içinde barındırdığı zorluklar nedeniyle yönetsel anlamda birtakım sıkıntılar yaşanmaya başlanmış, merkezi kontrol ve koordinasyon eksikliği hissedilir derecede artmıştır. Eski Kabine sistemi ile savaşın yürütülemeyeceği anlaşılınca, savaşın yürütülmesi sorumluluğu Kasım ayında Kabine’den alınarak Savaş Konseyi’ne

¹ 1904’te Başbakan Lord Balfour tarafından kurulan bu komite, karşı karşıya kalınan sorular karşısında doğru politika ve stratejiler üretmeyi amaçlamaktadır. Yürütme gücü yoktur. Teoride, Büyük Britanya Başbakanı ve katılımını arzu ettiği kişilerden oluşur; pratikte on veya on bir bakan, Kara, Deniz ve Hava Kuvvetleri Komutanları ile Hazine Daimi Sekreterinden oluşan daha büyük bir çekirdek yapıya sahiptir. Başbakan zaman zaman tartışılacak konuya göre özel niteliklere sahip kişileri de komiteye davet edebilir. Bu esnek üyeliğin arkasında kalıcı bir Sekreterlik (Savaş Servisleri ve Hindistan temsilcisi) ve çok sayıda daimi veya geçici alt komiteler bulunmaktadır. Ağustos ayında alt komitelerin sayısı 20 iken, sayı Ocak 1915’te 38’e, Aralık 1916’da 102’ye, savaşın son yılı olan 1918’de ise 165’e çıkmıştır. Maurice Hankey, *The Supreme Command*, George Allen and Unwin Ltd. London 1961, s.226.

² Savaş Konseyi’nin genel sekreteri Hankey’in “Council of War” adıyla andığı bu Konsey ilk iki toplantısını 5 ve 6 Ağustos 1914’te Başbakanın liderliğinde yapmıştır. Kasım ayına kadar başka toplantı yapılmamış ve geçen bu dört aylık sürede savaş, barış zamanı kurulan Kabine tarafından yönetilmiştir. Savaş Konseyi’nin 25 Kasım 1914’te yeniden yapılanan haliyle gerçekleştirdiği toplantı zabıtlarda üçüncü toplantı olarak anılmaktadır. Yeni yapılandırılan Konsey’de Başbakan Asquith, Savaş Bakanı Lord Kitchener, Amirallik Birinci Lordu W. Churchill, Deniz Kuvvetleri Komutanı Lord Fisher, Genelkurmay Başkanı Wolfe Murray, eski Başbakan Lord Balfour, Dışişleri Bakanı Lord Grey, Maliye Bakanı Lloyd George, Genel Sekreter Yarbay M. Hankey vardır. Daha sonra Konsey’e Hindistan Bakanı Lord Crewe, Adalet Bakanı Haldane, Amiral Arthur Wilson ve İçişleri Bakanı McKenna ile Koloniler Bakanı Harcourt gibi isimler de dahil olmuştur. Hankey, a.g.e., s.169, 237. The National Archives (TNA), Cabinet Office (CAB) 42/1/1.

verilir. Bunun nedeni; 21 üyeden oluşan Kabine'nin savaşın dinamik şartlarında hızlı karar alamayacağı düşüncesidir. Dolayısıyla Çanakkale Harekâtının bütün kaderini Savaş Konseyi'nde yaşananlar belirleyecektir.³ Konsey'in en çok öne çıkan üyeleri Başbakan Asquith, Savaş Bakanı Kitchener ve Amirallik Birinci Lordu Churchill'dir. Toplantılarda Çanakkale Harekâtı ile ilgili alınan kararlar genellikle Kitchener ve Churchill'in görüşleri doğrultusunda şekillenirken, aralarında zaman zaman önemli fikir ayrılıkları ve tartışmalar olmuştur.

Çanakkale Boğazı'na Harekât Planları

I. Dünya Savaşı 1914 yılı yazında başladığında bütün Avrupa'nın gözü Batı Cephesindeki muharebelere çevrilmiştir. Savaşın bu ilk aşamasında İtilaf Devletleri kısıtlı imkanlarıyla uzak bölgelerde yeni cephe açarak, Batı cephesindeki durumlarını zayıflatmak niyetinde değillerdi. Eğer Türkler Almanların yanında savaşa girerse, İngilizler adına yapılacak tek iş, Mısır ve Basra körfezinde İngiliz çıkarlarını korumaktan ibaretti. Fransa'nın ise bütün dikkati topraklarına giren Alman ordularındaydı. Dolayısıyla, İtilaf Devletleri savaşın erken aşamasında Türklerin mümkün olduğu kadar tarafsız kalmasından yanaydılar. İngiltere bu bahsedilen politika çerçevesinde bir strateji yürütürken, Ağustos ayında Yunan Başbakanı Venizelos'tan beklenmedik bir teklif gelir. Venizelos Yunan ordusunu İtilaf Devletlerinin emrine verebileceğinden bahsetmektedir. Bu tekliften feyz alan Amirallik Birinci Lordu (First Lord of the Admiralty) Winston Churchill derhal ortak bir planlama grubu kurar. Buna göre Yunan ordusu Gelibolu'yu işgal ederken İngiliz donanması Boğaz'dan geçerek Marmara'ya açılacaktır. Ancak kısa sürede bu planın uygulanabilir olmadığı anlaşılacaktır.⁴

Osmanlı Devleti'nin savaşa girmesiyle Çanakkale Boğazı önündeki hareketlilik baş döndürücü bir süratle artmaya başlar ve Churchill'in talimatıyla, Boğaz girişindeki Seddülbahir ve Kumkale tabyaları İtilaf filosu tarafından 3 Kasım 1914'te bombalanır. Bu saldırı Türklerle İngilizler arasında çeşitli cepheelerde neredeyse dört yıl kesintisiz sürecektir olan uzun bir savaşın ilk ateşi olmuştur. Osmanlı Devleti'nin Almanya'nın yanında savaşa girmesiyle, 25

³ Savaş Konseyi'nin statüsü hiçbir zaman kesin olarak tanımlanmamıştır. Pratikte alınan kararlar hemen uygulanmaktadır ancak Başbakan daima bunları Kabine'ye bildirmiştir. Kararlar İmparatorluk Savunma Komitesi'nin tutanaklarında olduğu gibi dairelerin sekreterlerine değil, doğrudan ilgili dairelerin siyasi başkanlarına iletilmektedir. Hankey, a.g.e., s.238.

⁴ Çalışma grubunun başındaki General Callwell, böyle bir harekâtın çok zor olacağını ifade ederek bu plana derhal karşı çıkar. Ayrıca Eylül 1914'te Osmanlı Devleti halen tarafsızdır ve eğer Yunanistan Çanakkale'ye karşı bütün gücüyle bir operasyona katılırsa, bunu fırsat olarak görecektir Bulgaristan arkadan büyük bir tehdit olarak ortaya çıkarak Yunan topraklarına saldırma ihtimali kuvvetlidir. Kısacası Eylül 1914 itibarıyla böyle bir harekât hem İngiltere hem Yunanistan için çok mantıklı gözükmemektedir. Charles Edward Callwell, *Experiences of a Dug-Out, 1914-1918*, Constable & Co., London 1920, s.89.

Kasım 1914 tarihli Savaş Konseyi toplantısında ilk kez Çanakkale Boğazı'na karşı yapılacak bir taarruz meselesi ele alınır. Buradaki asıl amaç, İngiltere için hayati öneme haiz Mısır ve Süveyş Kanalı'nın güvenliğidir. Türklerin Süveyş'i tehdit edeceğinden korkulduğu için, Çanakkale Boğazı'na yapılacak bir harekât ile Türklerin dikkatinin buraya çekileceği ve Mısır ile uğraşmayacakları düşünülmektedir. Nitekim Churchill bu toplantıda şöyle der:

"Mısır'ı savunmanın en iyi yolu Türk hakimiyetindeki kıyıların herhangi bir yerine yapılacak çıkarmadır. Bu bağlamda Gelibolu Yarımadası'nı önerebilirim. Eğer bu önerim başarıyla gerçekleştirilirse, Çanakkale Boğazı'nın kontrolü elimize geçer ve İstanbul'a istediğimiz şartlarda bir anlaşma dikte edebiliriz. Ancak bu operasyon son derece zordur ve çok miktarda kuvvet gerektirir."⁵

Mısır'ın savunulması için başka tedbirlerin de tartışıldığı bu toplantıda herhangi bir karar alınmaz. Zira Gelibolu Yarımadası'nın işgalinin çok güç olduğu, bunun için büyük miktarda askeri kuvvete gereksinim duyulacağı daha önceki yıllarda hazırlanan raporlardan da bilinmektedir. 25 Kasım 1914'teki toplantıdan sonra bütün dikkatler Batı Cephesine verilir ve haftalarca Çanakkale meselesi üzerine konuşulmaz. Bu dönemde Batı Cephesinde çok kanlı muharebelerde verilen karşılıklı yüzbinlerce zayiata rağmen bütün fedakarlıklar boşa gitmiş görünmektedir. Doğuda da işler pek farklı değildir. Almanlar Rus taarruzlarını kırmış, Ruslar mühimmat yetersizliği ve artan insan zayıtı sebebiyle durmuşlardır. Savaşın bu şekilde kilitlenmesi Savaş Konseyi'ni yeni arayışlar içerisine itmektir.

Aralık ayında, kitlenen savaşı açmak için yeni çözümler aranırken, Kitchener savaşa sokacak yeni tümenler hazırlamaktadır. Batı Cephesinde ilerlemenin mümkün olmadığına anlaşılmasıyla, yeni kurulmaya başlanan birliklerin savaşı kısa sürede sonlandırabileceği alternatif savaş sahaları bakılmaktadır. Bahsedilen alternatif savaş sahalarının neresi olabileceği Savaş Konseyi'nde tartışılacaktır. Konuyla ilgili ilk rapor Aralık sonunda Genel Sekreter Yarbay M. Hankey tarafından hazırlanır. 32 maddelik bu uzun raporda Batı Cephesinde yaşanan çıkmaz analiz edildikten sonra yeni savaş sahnelerinin çekiciliği ele alınmaktadır. Hankey'e göre Almanya'nın müttefiklerine taarruza edilerek bu devletler zayıflatılmalıdır. Raporun en dikkat çekici bölümü, Çanakkale ile İstanbul işgal edildikten sonra kurulacak Balkan İttifakının İtilaf Devletleri tarafında savaşa katılmasından bahsedilen bölümdür.⁶ Türklerin batıda Balkan İttifakı, doğuda ise Rusya tarafından kuşatılacağı düşünülmektedir. Avusturya-Macaristan İmparatorluğu da bu sayede doğu ve

⁵ TNA, CAB 42/1/4.

⁶ Hankey, a.g.e., s.244-250.

batıdan kısıpaca alınacaktır. Fakat bu plan pratikte uygulanması oldukça zor bir plandır. Öncelikle Çanakkale ve İstanbul'un nasıl işgal edileceği raporda belirtilmemiştir. Ayrıca daha 2 yıl önce kendi aralarında savaşıan Balkan Devletlerinin bir araya gelerek bir Balkan birliği oluşturmaları başlı başına zor bir mevzudur.

Hankey'in raporuna benzer ikinci bir rapor ise Maliye Bakanı Lloyd George tarafından hazırlanmıştır. Lloyd George genel hatlarıyla Türkiye üzerine askeri bir harekât yapılması gerektiğini belirtir ve İngiltere'nin çıkarları doğrultusunda kurulacak bir Balkan ittifakından söz eder.⁷ Her iki rapor incelendiğinde, İngiliz devlet adamlarının Balkan Devletlerinin 1912'de olduğu gibi Türklere karşı tekrar birleşeceklerini düşündükleri anlaşılmaktadır. Bu doğrultuda Başbakan Asquith Ekim ayında günlüğüne şöyle yazmıştır: "Kabine, Türkiye'ye karşı şiddetle saldırma ve Bulgaristan, Yunanistan ve her şeyden önce Romanya'ya her türlü yardım çabasını göstermemiz gerektiği kanısında. Bundan böyle Büyük Britanya, Avrupa'da ya da Asya'da olsun, "Osmanlı Bütünlüğü" formülünü nihayet terk etmeli."⁸ Churchill'in düşünceleri de Asquith'in fikirlerinden farksız değildir. Sırbistan, Yunanistan, Bulgaristan ve Romanya, Türkiye ile Avusturya'nın doğal düşmanlarıdır ve bu amaçla birleşebilirler. Savaş Konseyi'nin ilerleyen haftalardaki toplantılarında da Balkan Devletlerini İtilaf Devletleri tarafına çekme unsuru sürekli tartışılacaktır.

Hankey'in raporu içinde pek çok belirsizlik barındırmasına rağmen, Churchill ve Donanma Komutanı Lord Fisher bu planın üzerinde durmaya ve geliştirmeye karar vermişlerdir. Hırslı Churchill, Amirallik Birinci Lordu olarak elindeki güçlü donanmayla Batı Cephesinin çıkmazından uzakta savaşın kilidini açmak için başka bir yere saldırma arzusundadır.⁹

Ocak Ayındaki Konsey Toplantılarında Yaşanan Gelişmeler

⁷ Lloyd George 1 Ocak 1915 tarihli beş sayfa tutan bu ayrıntılı raporunda Batı Cephesindeki çıkmazı özetledikten sonra iki seçenek sunmuştur. İlk seçenek; Balkan devletlerinden toplanacak ve mevcudu 1,5 milyonu bulan kuvvetin Selanik ya da Dalmaçya kıyılarından Avusturya'ya saldırmasıdır. İkinci seçenek ise Türklerin Süveys'e ilerlemesine izin verildikten sonra bunların arkasından (Suriye kıyılarından) karaya çıkarılacak bir İngiliz ordusunun Türk ordusunu imha veya esir etmesine dayanmaktadır. Böylece Kafkasya'daki Rus ordusunun da yükü hafifletilecektir. TNA, CAB 42/1/8.

⁸ J.A Spender, Cyril Asquith, *Life of Herbert Henry Asquith, Lord Oxford and Asquith*, Hutchinson & Co., London 1932, Vol. II, s.129.

⁹ Başbakan Asquith Churchill'in o dönemde ne kadar hırslı olduğunu ve gözünü yeni hazırlanan ordu birliklerine dikerek sıkça taarruz planları yaptığını yazmaktadır. Asquith'in aktardıklarına göre hırslı bir politikacı olan Churchill, parlak askeri zaferler olmayan politik kariyerin bir hiç olduğunu düşünmektedir. Margaret Asquith, *The Autobiography of Margot Asquith*, Thornton Butterworth Ltd, London 1922, Vol. II, s.203.

2 Ocak 1915 tarihinde Çanakkale Muharebeleri'ne giden yolu kısaltan önemli bir gelişme olur. Kafkasya'daki Türk taarruzu karşısında kendini zor durumda hisseden Rusya, müttefiklerine yardım çağrısında bulunur. Çar Nikolai, Türklerin dikkatini Kafkaslardan başka bir bölgeye çekmek için müttefiklerinden bir harekât yapılmasını istemektedir. Kitchener, Ruslardan gelen bu talebi derhal Churchill ile paylaşır. Rusya'daki İngiliz Büyükelçisine Türklere karşı bir "gösteri harekâtı" yapılacağına dair güvence vermesi için 3 Ocak'ta yetki verilir: "Lütfen Grandükü Türklere karşı gösteri yapmak için adımlar atılacağına dair temin edin. Bununla birlikte, tasarlayabileceğimiz ve gerçekleştirebileceğimiz herhangi bir eylemin, Kafkasya'daki düşman birliklerin sayısını ciddi şekilde etkilemeyeceği veya geri çekilmelerine neden olamayacağından korkulmaktadır."¹⁰ Elde yeterli birlik olmadığı için herhangi bir yere çıkarma yapılamayacağı, dolayısıyla Türklerin dikkatini çekmek için etkili yöntemin "gösteri harekâtı" olduğu belirtilir. Mesajın son cümlesinden de anlaşılacağı gibi, gösteri harekâtının doğuda savaşan Türkleri çok etkilemeyeceği ancak yeni birliklerin doğuya sevk edilmesinin önlenebileceği düşünülmektedir. Ruslara söz verilen gösteri harekâtının ne zaman ve nereye yapılacağına dair herhangi bir karar alınmamış olsa da Kitchener ve Churchill'in aklında tek bir yer vardır. Kitchener, Ruslardan yardım talebi geldiği gün Churchill'e özel bir mektup yollar:

"Kafkasya'da zor durumda olan Ruslara yardımda bulunmak için ciddi bir şey yapabileceğimizi zannetmiyorum. Türkler muhtemelen Karadeniz yolu ile çok sayıda birliği Edirne'den Kafkaslara sevk ediyorlar. Kafkasya ve Kuzey İran'da Ruslar kötü durumda. Herhangi bir yere çıkarma yapacak askerimiz yok. İzmir'de yapılacak bir gösteri hiçbir işe yaramaz ve muhtemelen Hıristiyanların katledilmesine neden olur. İskenderiye ve Suriye kıyılarının da hiçbir etkisi olmayacaktır. Türklerin doğuya asker sevkini durdurmak için gösteri harekâtı yapabileceğimiz tek yer Çanakkale Boğazı'dır. Büyük bir harekât yapmak için birkaç ay daha hazır olamayız."¹¹

Bu mektupta dikkat edilmesi gereken nokta, "gösteri" maiyetinde yapılacak bir harekâta uygun olan tek yerin Çanakkale Boğazı olduğunun belirtilmesidir. Kitchener'in aklında şu aşamada Boğaz'ı gemilerle zorlayıp geçmek veya Gelibolu Yarımadası'na asker çıkarmak yoktur. Aklındaki asıl soru, eldeki yetersiz birlik ve teçhizat ile gösteri harekâtının ne şekilde yapılması gerektiğidir. Kitchener'in düşünceleri bu yöndeysen, Churchill'in aklındaki plan Hankey'in Aralık sonunda yazdığı belirsiz raporun da etkisiyle netleşmeye başlamıştır. *Goeben* ve *Breslau*'nun İngiliz donanmasını ekarte ederek Marmara

¹⁰ *First Report of the Dardanelles Commission*, HMS Stationary Office, London 1917, s.15.

¹¹ Winston Churchill, *The World Crisis 1911-1918*, Thornton Butterworth Ltd. London 1932, s. 322. *First Report of the Dardanelles Commission*, s.15.

Denizi'ne ulaşması sonrası kendini aşağılanmış hisseden ve Türklere karşı harekete geçmekte bir çekince görmeyen Churchill, Kitchener ile görüşmesinin akabinde 3 Ocak 1915'te Amirallikte bir toplantı düzenler. Bu toplantıda tutanak tutulmadığı için konuşulanlar tam olarak bilinmiyor.¹² Ancak toplantının ardından Doğu Akdeniz Filosu Komutanı Amiral Carden'a bir telgraf çekerek şu kritik soruyu yöneltir: "Çanakkale Boğazı'nın yalnız gemilerle zorlanmasını mümkün görüyor musunuz? Elde edilecek netice, ağır kayıpları göze aldırtacak kadar mühimdir."¹³

Mesajın satır arası iyi okunduğunda görülecektir ki, daha önce yaptığı bütün planlar amiraller tarafından reddedilen Churchill, bu harekâtı gerçekleştirmek için artık bütün varlığını ortaya koyacaktır.¹⁴ Zira bu harekâttan elde edilecek neticenin verilecek her türlü kayba değeceğini düşünmektedir. Üstelik önerdiği harekât, Kitchener'ın bahsettiği gibi bir "gösteri" harekâtı olmadığı gibi, Hankey, Fisher ve Lloyd George'un önerdiği tarzda ordu birlikleriyle müşterek büyük bir operasyon da değildir. Amiral Carden 5 Ocak 1915'te Churchill'e; "Çanakkale Boğazı'nın taarruzla tek hamlede geçileceği fikrinde değilim. Bu Boğaz ancak fazla miktarda gemi ile yapılacak devamlı harekât ile zorlanabilir" şeklinde cevap verir ve bu cevap Londra'da herkes tarafından sempatiyle karşılanır. 8 Ocak 1915'te toplanan Konsey'de söz alan Kitchener, Batı Cephesi haricinde bir harekât için en uygun yerin Çanakkale Boğazı olduğunu, burada ordu ve donanmanın yapacağı müşterek taarruz başarıyla sonuçlanırsa Rusya ile bağlantı kurulacağını, Yunanistan, Bulgaristan ve Romanya'nın İtilaf Devletleri yanında savaşa girebileceklerini belirtir. Boğaz'ı ele geçirmek için 150.000 askere ihtiyaç olduğunu ancak ayrıntılı çalışmalar yapıldıktan sonra karar alınabileceğini de ekler.¹⁵ Diğer taraftan, müşterek operasyon için donanmaya yardım edebilecek yeterli ordu birliğinin kısa sürede oluşturulamayacağı herkes tarafından bilinmektedir. Nitekim Batı Cephesindeki İngiliz Ordusunun komutanı Orgeneral French, buradan tek bir askerin bile ayrılmasının mümkün olmadığını Lord Kitchener'a bildirmiştir. Kitchener'ın oluşturmaya başladığı yeni ordu da şu aşamada hazır değildir.

¹² Bu toplantıya Donanma Komutanı Lord Fisher, Amiral Jackson (deniz stratejileri özel uzmanı), Amiral Wilson (danışman olarak bulunan eski bir deniz bakanı), Kaptan de Bartoleme (Churchill'in donanma sekreteri) ve Churchill katılmıştır.

¹³ Martin Gilbert, *Winston S. Churchill: Companion July 1914-April 1915*, Vol. III Part 1, William Heinemann Ltd., London 1972, s.367.

¹⁴ Churchill, Almanya üzerindeki baskıyı artırmak için Kuzey Denizi'nde amfibi operasyonlar tasarlamış, Batı Cephesindeki Alman mevzilerini kuşatmak, Zeebrugge limanını kurtarmak ve Almanya'nın Zeebrugge ve Ostende'yi denizaltı üsleri olarak kullanmasını önlemek için Belçika kıyılarında ortak bir İngiliz-Fransız amfibi saldırısı önermiştir. Nihayetinde İngilizler, Fransızları katılmaya ikna edemediklerinden Churchill'in Kuzey Denizi planı suya düşmüştür.

¹⁵ TNA, CAB 42/1/12.

Bu arada Amiral Carden, Churchill'in talebi üzerine Boğaz'ın sadece donanma ile denizden zorlanmasıyla ilgili olarak dört aşamadan oluşan bir hareket planı hazırlar ve bunu 11 Ocak'ta Churchill'e sunar.¹⁶ Boğaz'dan hızlı bir hamle ile tek seferde geçişi imkânsız görmektedir. Geçişin aşama aşama Türk tabya ve kalelerini yok edildikten sonra yapılması gerektiğini belirtmiş ve bütün bu operasyonun bir ay içinde tamamlanacağını hesaplamıştır. "Bu rapor gören herkes üzerinde büyük bir etki yarattı" diyen Churchill, 13 Ocak 1915 tarihli Savaş Konseyi'nde bu rapora dayanarak Boğaz'ı sadece gemilerle zorlanma fikrini ilk kez ortaya atar. Konsey üyeleri bu yeni hareket planından genel olarak olumlu etkilenmişlerdir. Zira toplantının en önemli konusu, kitlenen savaşı çözmek için hazırlanmakta olan yeni ordu birlikleri ile bahar aylarında yeni muharebe alanlarında yapılması planlanan askeri operasyonlardır. Hatta bu doğrultuda çalışma yapması için bir alt komite kurulmasına karar verilmiştir. Hankey, her ne kadar yeni muharebe alanlarının ismi zikredilmese de akıllarda sadece iki ihtimalin bulunduğunu, bunların da Çanakkale veya Sırbistan olduğunu yazmıştır. Churchill'in bu beklenmedik teklifinden sonra Konsey'deki kasvetli hava bir anda değişmiştir:

"Toplantı artık sona eriyor gibiydi. Konsey bütün bir gündür oturuyordu. Kış akşamını perdelemek için panjurlar çekilmişti. Hava ağırdı ve masa uzun bir toplantıdan kaynaklanan darmadağın bir görüntü sunuyordu. Uzun ve yoğun tartışmayı takip etme ve not alma zorluğundan kurtulmayı dört gözle bekliyordum. Sanırım Konsey üyeleri de benim kadar yorgundu. Bu noktada olaylar dramatik bir şekilde değişti. Churchill bu ana kadar sakladığı Çanakkale Boğazı'na denizden taarruz planını sundu. Herkes bu fikri tuttu ve bir anda tüm atmosfer değişti. Yorgunluk unutuldu. Savaş Konseyi, Batı Cephesi'ndeki zorlu bir mücadelenin iç karartıcı görünümünden Akdeniz'de görüldüğü gibi daha parlak umutlara hevesli bir geçiş yaptı."¹⁷

Kitchener bu plan için "denemeye değer" dedikten sonra; "eğer bombardıman beklediğimiz faydayı göstermezse yarıda bırakıp dönmek bize bir şey kaybettirmez" der. Lord Fisher, sadece gemilerle Boğaz'ın zorlanması fikrine karşı olmasına rağmen sessiz kalır ve bu aşamada herhangi bir itirazda bulunmaz. Kısa bir tartışmanın ardından şu önemli karar alınır: "Deniz Bakanlığı hedefi İstanbul olmak üzere, Gelibolu Yarımadası'nı bombardıman ve istila etmek için Şubat 1915'te başlayacak bir deniz seferi hazırlamalıdır."¹⁸ 14 Ocak'ta Deniz Bakanlığından Başbakan Asquith'e bir mesaj gönderilir:

¹⁶ Thomas Goddard Frontingham, *The Naval History of the World War-Offensive Operations 1914-1915*, Cambridge Harvard University Press, U.S.A. 1924, s.246-247.

¹⁷ Hankey, a.g.e., s.265.

¹⁸ TNA, CAB 42/1/16; TNA, CAB 22/1/2.

“Çanakkale Boğazı'na yapılacak harekât, fiilen elimizde ne varsa hepsini gerektirecek. Bu saldırı başarılı olursa, çok yakında, Doğudaki herkesin tüm dikkatini çekecek ve şüphesiz Akdeniz'deki her gücü etkileyecek sonuçlar üretecektir. Bu koşullarda, kendimizi Savaş Konseyi'nde belirtilen Çanakkale Boğazı'nın sistemli olarak zorlanmasına göre eyleme geçmeyi şiddetle tavsiye ediyoruz.”¹⁹

Churchill 15 Ocak'ta Carden'a hazırlıklara başlamasını tebliğ ettiği mesajını şöyle bitirir: “Ne kadar erken başlayabilirsek o kadar iyi. Kısa süre içinde resmi talimatları alacaksınız. Planlarınızı mükemmelleştirmeye devam edin.” Çanakkale Boğazı'na sadece donanma ile denizden taarruz için hazırlıklara başlanması 13 Ocak'taki toplantıda genel olarak onaylanmıştır. Ancak bu toplantı bir hayli çelişkiyi de içinde barındırmaktadır.²⁰ Zira alınan kararda nihai hedef İstanbul olarak belirtilmekte ve Gelibolu Yarımadası'nın istilası zikredilmektedir. Sadece gemilerle ne Gelibolu Yarımadası'nın ne de İstanbul'un ele geçirilemeyeceği asker-sivil herkes tarafından bilineceğine göre, son derece açıktır ki, Savaş Konseyi şu an için sadece deniz harekâtını taahhüt etmesine rağmen, Çanakkale Boğazı donanma tarafından geçilirse büyük çapta bir askeri hareketle karşı karşıya kalma ihtimali yüksektir.

13 Ocak'taki kritik toplantıda Konsey'deki denizci ve karacı otoritelerin bu karara belirgin bir itirazda bulunmamaları dikkat çekicidir. Lord Fisher ve Arthur Wilson prensip olarak donanma ve ordunun müşterek operasyonundan yana olmalarına rağmen, sadece denizden yapılacak harekâtın tartışıldığı bu toplantıda sessiz kalmışlardır. Ordu konusunda en yetkin isim olan Lord Kitchener'ın da şu aşamada herhangi bir itirazı söz konusu değildir. Unutulmamalıdır ki bu dönemde Lord Kitchener askeri konularda fiilen tam bir diktatörken, Lord Fisher ise İngiliz Deniz Kuvvetleri Komutanlığındaki en önemli şahsiyettir. Dolayısıyla Konsey, bu iki önemli üyeden belirgin bir itiraz gelmediği için genel olarak bu kararı onaylamış gözükmektedir. Çanakkale Muharebelerinin kaybedilmesinin ardından yenilginin nedenlerini araştırmak için oluşturulan Çanakkale Komisyonu'nun 1917 yılında yazdığı ilk raporda bu toplantı hakkındaki tespitler önemlidir: “Lord Kitchener veya Lord Fisher, ilk başta askeri ve teknik gerekçelerle güçlü şekilde bu karara itiraz etselerdi, çok muhtemeldir ki Çanakkale Boğazı'na taarruz projesi hemen terk edilmiş olacaktı.

¹⁹ *First Report of the Dardanelles Commission*, s.21.

²⁰ Bu toplantıda sadece Çanakkale mevzusu ele alınmamıştır. Tutanaklar incelendiğinde Çanakkale Harekâtı konuşulurken bir anda konu İtalya'nın savaşa girip girmeyeceğine, oradan Avusturya'nın hatta Hollanda'nın durumuna kadar gelmiştir. Tarihçi R.Prior'un ifadesiyle; bu toplantı herhangi bir konunun tam olarak tartışılmadığı, konudan konuya atlayan, dağınık, tutarsız en kötü Savaş Konseyi toplantısıdır. Dolayısıyla konsey üyelerinde kafa karışıklığı oluşmuş, herkes alınan kararlara kendine göre bir anlam yüklemiştir. Robin Prior, *Gelibolu Mitin Sonu*, Çev.: Füsun Tayanç-Tunç Tayaç, Akılçelen Kitaplar, Ankara 2012, s.26.

İtiraz edilseydi planın çok daha dikkatli bir şekilde incelenmesi gerektiği kesin olarak kabul edilebilirdi.”²¹

Neticede (her ne kadar pek çok kaynakta taarruz planının bu toplantıda onaylandığı belirtilse de) 13 Ocak 1915 tarihli Konsey toplantısında denizden taarruz planı kesin olarak onaylanmamış, Amiralliğe taarruz hazırlıklarına başlanması emri verilmiştir. Alınan kararın ifade tarzından, hazırlıklar tamamlanıp Amirallik planı iyice olgunlaştıktan sonra konunun Konsey tarafından tekrar ele alınacağı sonucu çıkmaktadır. Kesin olan şey, Rusların yardım talebinden sonra konuşulan ve aktif operasyonları içermeyen basit bir “gösteri taarruzu” fikrinin 13 Ocak’taki toplantıda kesin olarak terk edildiğidir. Bu noktada, Savaş Konseyi’nin değerlendirmesi gereken üç önemli etken vardır:

1- Çanakkale Boğazı’nı zorlama projesi bu aşamada İngiltere’nin genel savaş politikasının bir parçası olarak kabul edilmeli midir?

2- Eğer öyle kabul edilirse, bu harekât sadece donanma tarafından mı gerçekleştirilmeli yoksa ordu birlikleri hazır olana kadar beklenmeli midir?

3- Eğer harekât yapılırsa, kısa süre önce belirlenen politikada, yani ana savaş sahnesinin Batı Cephesi olduğu kararında nasıl bir değişiklik yapılmalıdır? Bu karardan vaz mı geçilmektedir?²²

Yukarıdaki sorular çerçevesinde süreçte yaşananlara bakıldığında şu tespit kolayca yapılabilir; bu kadar bilinmezlik içinde son derece riskli bir askerî harekât kararı alınmak üzereyken, yukarıda sorulan çok önemli sorular üstünde etraflıca düşünülmemiştir. Bu dönemde İngilizlerin Doğu’daki önceliklerine kısaca göz atmakta fayda vardır. İngilizlerin temel önceliği, Süveyş Kanalı’nın ve daha sonra İran petrol sahalarının güvenliğini sağlayarak Hint Kuzey Batı sınırının korunmasından ibarettir. Türklerin Kanal’a yaptığı başarısız harekât, İngilizlerin zorlanmadan Basra’yı işgali ve Hindistan’a yönelik ciddi bir tehdidin olmaması sonucunda vaziyet makul bir değerlendirmeye ele alındığında stabil gözükmektedir. Görüldüğü gibi, İngilizlerin savaşın bu erken aşamasında eldeki son derece kısıtlı imkanlarla Çanakkale Boğazı’nı geçmek ve İstanbul’u işgal etmek gibi içinde pek çok zorluk ve bilinmezlik barındıran büyük bir harekâta girişip Türklere saldırılarının herhangi bir zorunluluğu olmadığı sonucuna kolayca ulaşılabilir. Dolayısıyla, Çanakkale Boğazı yapılacak bir taarruz, bu şartlarda, İngiltere’nin genel savaş politikası açısından “henüz” zorunlu değildir.

İkinci maddeye gelirse, Londra’da özellikle politikacılar ile askerler arasında görüş ayrılıkları ve kararsızlık hüküm sürmektedir. 1914’ten önce

²¹ Frothingham, a.g.e., s.249.

²² William Robertson, *Soldiers and Statesmen 1914-1918*, Cassell and Company Ltd., Vol. I, London 1926, s.89.

hazırlanan raporlara bakıldığında, Genelkurmayın Çanakkale'ye sadece denizden değil ordu ile müşterek bir harekâta dahi karşı olduğu görülmektedir. Buna rağmen Savaş Konseyi'nde önce sadece denizden taarruz yapılmasına karar verilmiş, daha sonra ordunun donanmaya harekâtın belli bölümlerinde destek vermesi konuşulmuş, en son olarak ise ordu ve donanmanın büyük bir operasyonla hem Çanakkale Boğazı'nı hem de Gelibolu Yarımadası'nı işgal etmesi gündeme gelmiştir. Dolayısıyla sürekli değişen planlara bakıldığında Konsey üyelerinde bir fikir birliğinin olmadığı, genel bir kararsızlığın hakim olduğu görülmektedir. Daha önce hazırlanan olumsuz raporlar bilinmesine rağmen, karar aşamasında genelkurmayın fikirlerine ve tavsiyelerine neredeyse hiç danışılmaması oldukça enteresandır.

Üçüncü soru ise en az ilk iki soru kadar kritiktir. İngiliz ve Fransızlar ana savaş sahnesi olarak Batı cephesini, yenilmesi gereken asıl düşman olarak da Almanları gördüğü için, Çanakkale Harekâtı başlarsa savaşın ana ekseninin doğuya kayıp kaymayacağı, doğudaki ordunun ne kadar desteklenebileceği belirsizdir. Eldeki son derece kısıtlı insan ve malzeme kaynağının ne şekilde kullanılacağı, aynı anda hem Batı cephesinde hem Çanakkale'de savaşacak kadar kaynağın olup olmadığı üzerinde etraflıca düşünülmeyeceği çok açıktır.

Londra'da süreç bu şekilde ilerlerken, 13 Ocak'taki Konsey kararının ardından Fransız filosunun iş birliğini güvence altına almak için Fransız Hükümeti ile temasa geçilir. Fransızlar kararı duyduklarında İngilizlerin tek başlarına ve kendilerine danışmadan aldıkları Çanakkale Boğazı'nı donanmayla zorlama kararına bir hayli içerlemişler, İngilizlerin Orta Doğu ve Suriye'yi ele geçirerek kendilerini ekarte ettiklerini düşünmüşlerdir. Bu dönemde Londra ve Paris arasında konu hakkında bazı soğuk yazışmalar yapılır. İngilizler harekât için bu kadar ısrarcıyken, Fransızların bundan geri kalması imkansızdır. Fransızlar, kötü bir planlama ile yapılan kötü bir harekâtın eşiğinde olduklarının farkındadırlar ancak bunun bir parçası olmak kendileri adına bir zorunluluktur. Ne İngilizlere ne de Ruslara tam olarak güvenmektedirler. Nitekim Fransa Cumhurbaşkanı Raymond Poincaré, Şubat ayında şöyle diyecektir: "Tüm plan, Londra'da üzerine yeterince düşünülmeyeceği için hatalı. Askeri zorluklar veya diplomatik yansımalar dikkate alınmaksızın çok hızlı bir şekilde yürürlüğe giren bir [İngiliz] Amirallik planı."²³

Çanakkale Boğazı'na sadece denizden taarruz planına yetki verildiği kilit toplantı ise 28 Ocak 1915'te gerçekleştirilmiştir. Churchill, toplantının sabah saatlerinde başlayan ilk oturumunda, denizden taarruz planını Rus Çarı Nikolai ile konuştuğunu ve Çarın coşkuyla bu hamlenin kendisine yardımcı

²³ David Dutton, "Docile Supernumerary: A French Perspective on Gallipoli", *Gallipoli-Making History*, Ed. Jenny Macleod, Frank Cass, New York 2004, s.89-90.

olabileceğine inandığını söylediğini belirtir. Lord Fisher bu toplantıda Çanakkale mevzusunun konuşulmayacağını sandığını belirterek topu Başbakanı atar. Başbakan bu konunun artık sürüncemede bırakılamayacağını söyler. Kitchener ise denizden taarruz başarılı olursa, etkisi yeni ordularla muharebe alanında alınacak zaferler ile eşdeğer olacaktır diyerek planın bir diğer değerli avantajının da tatmin edici bir ilerleme kaydedilmediği takdirde taarruzun istenildiği an durdurabilmesi olduğunu söyler. Sabahki oturumda son sözü alan Dışişleri Bakanı Edward Grey ise konuyu şöyle noktalar: “Türkler, tabyaların birer birer yok edildiğini duyduklarında korkudan felç olacaklardır.”²⁴

Öğleden sonraki ikinci toplantının tutanakları incelendiğinde sabahki oturumda itirazını dile getiren Fisher haricinde herkesin planı onayladığı gözükmektedir. Kitchener, Edward Grey, Balfour gibi isimlerin hepsi harekâtı destekler konuşmalar yaparlar.²⁵ Ancak önemli bir kişi, Deniz Kuvvetleri Komutanı Fisher harekâta muhaliftir. Her ne kadar daha önceleri harekât konusunda nötr gözüküp, Çanakkale’ye dönemin en modern gemilerinden *Queen Elizabeth*’i gönderse de harekât donanmanın ordu ile iş birliği olmadan Boğaz’ı zorlayıp İstanbul’u ele geçirmek amaçlı ciddi bir operasyona evrildiğinde bunun karşısında yer almaya karar vermiştir. Operasyonun kesinlikle büyük ordu birliklerine ihtiyaç duyduğuna ve birçok geminin kaybedilmesine yol açacağını düşünmektedir. Fisher, tek muhalif olarak tepki gösterip istifa etse de bütünlüğün bozulmaması adına istifasını geri alır. O gün Konsey’de oluşan havayı Başbakan Asquith şöyle aktarmaktadır:

“Ardından 28 Ocak’ta nihai kararın alındığı Savaş Konseyi’nin kritik toplantısı geldi. Tereddütsüz şunu iddia edebilirim ki, uzman denizcilerimizin tamamı deniz operasyonunun lehinde fikir beyan ettiler. Lord Fisher’ın bu karardan hoşlanmadığı doğru. Fakat aynı sabah bana söylediği gibi, görüşü Çanakkale harekâtının teknik veya stratejik öncelikleri üzerine bir kusur bulduğundan değil, Baltık’ta tamamen farklı bir hedefi tercih ettiği gerçeğine dayanıyordu. Lord Kitchener’ın kendisine işaret ettiği gibi, bu görüşüyle Savaş Konseyinde azınlıkta kalmıştı. Hiç şüphe yok, görüşünde diretmedi. Aynı gün Lord Fisher’ın huzurunda yapılan akşam toplantısında, kendi rızasıyla operasyonu üzerine almaya karar verdiği açıklandı.”²⁶

Görüldüğü gibi, gelişmeler basit bir “gösteri” harekâtından son derece zor ve geniş kapsamlı bir operasyona doğru 25 gün gibi kısa bir sürede büyük bir

²⁴ TNA, CAB 42/1/26.

²⁵ TNA, CAB 42/1/28.

²⁶ Herbert Asquith, *Memories and Reflections 1852-1927*, Cassell and Company Ltd., London 1928, Vol.II, s.59.

hızla evrilmiştir.²⁷ Çanakkale Boğazı'nı sadece donanma ile zorlama kararı işte bu toplantıda alınmıştır. Planın kabul edilmesinde en büyük etken, hiç şüphesiz, Winston Churchill'in kararlılığı ve enerjisi olmuştur. Konseydeki cılız muhalefet ve kararsız bazı üyelerle bakanlıktaki kendi danışmanlarını da ikna etmeyi başarmıştır. Bundan sonra kafasında olan tek şey mümkün olan en kısa zamanda işe koyulup İstanbul'u ele geçirmektir.

Şubat Ayındaki Konsey Toplantılarında Yaşanan Gelişmeler

Maurice Hankey 2 Şubat 1915'te Başbakan Asquith'e "Çanakkale Boğazı'na Taarruz" başlıklı son derece önemli bir rapor sunar. Bu rapor İngilizlerin neden yeterli hazırlık yapmadan aceleyle Çanakkale Boğazı'na saldırılmayı planladıklarına dair sebepleri vermektedir. Dolayısıyla mektubun önemli kısımlarına bakmakta fayda vardır:

"Rusya en geniş insan kaynağına sahip olduğu halde mühimmat ve teçhizattan yoksundur ve ihtiyaçları ancak İngiltere'den sağlanabilir. Çanakkale ve İstanbul Boğazları çok yakında açılmadığı sürece, Rusya taarruza kalkmak için çok ihtiyacı olan malzemeleri alamayacak ve ilkbahar-yaz aylarında Almanya ve Avusturya'ya kesin bir darbe vuramayacaktır. Dolayısıyla, Boğazlar üzerinden kesintisiz bir irtibat hattının açılması, Müttefiklerin saldırganlaşabilmesi için vazgeçilmez bir askeri zorunluluktur. Bunun yanında bu harekâtın iki tane ikinci derece önemde faydası vardır:

1-Balkan ülkelerinin şu an var olan çekingen tutumu kesinlikle ortadan kalkacak ve İtalya'nın da dahil edilmesi halinde Müttefiklerin emrinde 1 milyondan fazla asker (Romanya 600.000, Bulgaristan 400.000, Yunanistan 200.000) olacaktır.

2- İngiliz deniz kuvvetlerini düşmanın kalbine götürebilecek Tuna nehrine kesintisiz bir iletişim hattı sağlanacak ve arzu edilirse İngiliz ordusu Avusturya'ya karşı bir operasyon yapabilecektir.

Görüldüğü gibi stratejik avantajlar çok fazladır. Şimdi, neredeyse eşit öneme sahip olan ekonomik ve politik avantajlara bakalım: Eğer Çanakkale ve İstanbul Boğazları açılırsa; İngiltere ihtiyaç duyduğu buğdayı ve Karadeniz'deki önemli miktarda nakliye alacaktır. Konuyu bilen her uzman gıda arzı sıkıntısı tehlikesinin ve aşırı fiyatların bu sayede ortadan kalkacağını kabul eder. Rusya elindeki bol miktarda buğdayı satarak, ticaret dengesini yeniden kuracak ve şu

²⁷ Çanakkale Komisyonu, Rusların yardım talep ettiği 2 Ocak ile 28 Ocak Konsey toplantısı arasında yaşanan gelişmeleri üç aşama halinde sıralamıştır. Buna göre ilk aşama Rusların yardım talebi sonrası düşünülen "gösteri harekâtı", ikinci aşama 13 Ocak tarihinde yapılan Konsey'de Çanakkale'ye bir harekât için alınan "hazırlık" kararı ve son olarak üçüncü aşama, 28 Ocak'ta asıl hedefi İstanbul olmak üzere Çanakkale'ye yapılmasına kesin olarak karar verilen denizden taarruz.

anda sadece büyük bir zorluk ve parasızlık içinde ve altın ihracı ile temin edebildiği savaş malzemeleri için kaynak yaratabilecektir. Süveyş Kanalı'na yönelik tehdidin kaldırılması, İran Körfezi'ndeki zorluğunun ortadan kaldırılması ve Rus birliklerinin Kafkasya'da ve İngiliz birliklerinin Mısır'da ve belki de Mezopotamya'da serbest kalması gibi küçük avantajlar da alınan kararı az da olsa etkilemiştir."²⁸

Yukarıdaki rapor Konsey toplantılarındaki tartışmaların adeta bir özeti gibidir. Görüldüğü gibi İngilizlerin bu harekattan elde etmek istedikleri iki önemli netice vardır. İlki Rusya'ya yardım ulaştırmak, ikincisi ise Balkan devletlerinin İtilaf Kuvvetleri yanında savaşa girmesini sağlayarak İttifak Devletlerini doğudan kuşatmak suretiyle batıda diz çöktüremedikleri Almanları doğudan kısırmaktır. 1915 yılının başında İngiltere'nin içinde bulunduğu şartlar göz önüne alındığında, bu raporda bahsedilen faydaların oldukça iyimser ve tartışmalı olduğu görülecektir.

Öncelikle, Rusya'ya yapılması düşünülen savaş malzemesi yardımı konusu ele alınmalıdır. Nitekim İngiltere bu dönemde Batı cephesindeki askerlerine dahi yeterli miktarda mühimmat sağlamakta zorlanmaktadır. Savaşın kısa süreceği, İngiltere'nin savaşa daha çok donanmasıyla iştirak edeceği ve orduya çok iş düşmeyeceği düşünüldüğü için savaş malzemeleri konusunda uzun soluklu hazırlık yapılmamıştır.²⁹ Mühimmat üretimini artırma ihtiyacı üzerine düşünülmemiş, mühimmat ve diğer savaş malzemelerinin üretimi büyük ölçüde ihmal edilmiştir.³⁰ Maliye Bakanı Lloyd George, 22 Şubat 1915'te yazdığı bir raporda savaşın bir yıl daha uzaması halinde hazinenin çok fazla

²⁸ TNA, CAB 42/1/30.

²⁹ İngiltere'nin Savaş öncesi araştırma ve geliştirme çalışmalarında öncelik Kraliyet Donanmasına verilmiş ve ordu ihmal edilmiştir. Savaşın başlangıcında savaşın asıl yükünü donanmanın taşıması planlanmıştır. Ancak bunun hatalı bir davranış şekli olduğu kısa sürede anlaşılacaktır. Kitchener 6 Ağustos 1914'te Savaş Bakanı olduğunda, İngiltere'nin en az 30 Tümen oluşturması ve bunları üç yıl boyunca sahada tutması gerektiğini açıklar. Ancak bu tümenlerin uzun süre savaş alanlarında kalması için büyük miktarda mühimmata gereksinim vardır. Hükümet üretimi güçlendirmek, koordine etmek, silahlı kuvvetlerin savaşa devam etmesini sağlamak, yaşanan krizi çözmek ve ayrıca topyekûn savaşta halkı harekete geçirerek eğitmek için 2 Temmuz 1915'te Mühimmat Bakanlığını kurmak zorunda kalır. Bu dönemde yaşanan mühimmat sıkıntısı şu örnekle daha iyi anlaşılacaktır; Mühimmat Bakanlığı kurulana kadar siper savaşında kullanılan bombalar askerlerin savaş alanında büyük ölçüde doğaçlama yaparak imal ettiği "reçel" ve "saç fırçası" bombalarıdır. 1915 Temmuz'unda kurulan Siper Savaşı İkmal Dairesinin tespitine göre Savaş Bakanlığında yalnızca bir miktar el bombası, havan ve havan mühimmatı kalmıştır. Generallere göre cephede günlük 10.000 tüfek bombası ve 30.000 el bombası ihtiyacı vardır. Başka türdeki bombalarla birlikte haftalık ihtiyaç yarım milyon adedi bulmaktadır. Sadece bir haftalık ihtiyaç olan bu rakam, o dönem depolarda bulunan toplam bomba miktarının üç katıdır. R.J.Q Adams, *Arms and the Wizard: Lloyd George and the Ministry of Munitions 1915-1916*, Cassell London 1978, s.176-179.

³⁰ Ian F.W. Beckett, *The Great War 1914-1918*, Pearson Education Ltd., Essex 2001, s.46.

zorlanacağını, halka çok fazla yük bineceğini ve bütün sermayenin silah sanayini hızlandırmak için harcanmasını gerektiğini belirterek şöyle der: “Ancak tüm bunlar, yetersiz hazırlıkla bir yıl daha savaşla karşı karşıya kalmanın felaketiyle karşılaştırıldığında hiçbir şey. Aldığımız son uyarıdan sonra halk bunu asla affetmeyecektir ve affetmesi de beklenmemelidir.”³¹Görüldüğü gibi İngiliz silah endüstrisi, cephedeki birliklere savaşın ilk dönemlerinde gerekli silah ve mühimmat desteği vermekten çok uzakta kalmıştır.

Neticede İngilizlerin o dönem hem Batı cephesinde hem Gelibolu’da aynı anda savaşmaya yetecek kadar bol cephanesi yokken, Rusya’ya ne kadar destek verebileceği büyük bir soru işaretidir. Gelibolu’da kara muharebeleri başlayıp ikinci cephe açıldığında çok kısa sürede anlaşılacaktır ki İngilizlerin iki cephede birden savaşacak kaynağı ve hazırlığı yoktur. Nitekim Gelibolu’ya çıkan Akdeniz Seferi Kuvveti Komutanı Orgeneral Hamilton da sürekli zorunlu tedariklerde yaşanan sıkıntıdan ve topçu cephanesinin azlığından şikâyet edecek, daha sonra mağlubiyetin önemli sebeplerinden biri olarak bu hususu gösterecektir. Batı cephesindeki komutanlar da topçu cephanesi konusunda yaşanan sıkıntıyı sıklıkla dile getirmişlerdir.³² Tam da bu mevzu yüzünden Asquith önderliğindeki liberal hükümet “Mermi Skandalı” haberiyle Mayıs 1915’te düşürülür ve yeni bir koalisyon hükümeti kurulur.³³ Neticede, 1915 yılında Rusya’ya bol miktarda silah, top veya malzeme desteği yapılamayacağı çok açıktır. Diğer yandan, savaş mühimmatı bol olsa bile, bunları Rusya’ya götürebilecek yeterli sayıda geminin temini ise apayrı bir zorluktur.

Yukarıdaki raporda bahsedilen bir diğer tartışmalı beklenti ise, Balkan Devletlerinin İtilaf Devletleri tarafına birlikte geçebilme olasılığıydı. Daha önce de belirtildiği gibi, Balkan Devletlerinin arasında derin bölgesel, kültürel ve siyasi farklar vardı ve bunlar birbirlerinin çıkarlarıyla çelişen politikalar gütmekteydiler. 1913 yılında kendi aralarında savaşman bu devletler arasında başta Bulgaristan olmak üzere bazıları, savaşın sonrasına ortaya çıkan sınırlardan hiç memnun değildir. Dolayısıyla, Hankey’in ve diğer İngiliz politikacıların umduğu gibi Çanakkale ve İstanbul Boğazlarının işgali sonrası Balkanlardan 1

³¹ TNA, CAB 42/1/39.

³² Batı cephesindeki İngiliz generaller de mühimmat sıkıntısıyla ilgili sürekli şikâyette bulunmaktaydılar. İngiliz resmi harp tarihi 23 Şubat 1915’te Mısır’dan Çanakkale önlerine nakliye tedarikleri esnasında İskenderiye’de ancak 4 tane at kayığı olduğunu ve nakliyede büyük sıkıntılar yaşandığını belirttikten sonra şu yorumu yapmaktadır: “İngiltere askersizlik ve cephanesizlikten acınacak durumdadır.” Aspinall Oglender, *Büyük Harbin Tarihi Çanakkale Gelibolu Askeri Harekâtı*, Yay.Haz.: Metin Martı, Arma Yayınları, İstanbul 2005, c.I, s.101

³³ Batı Cephesi Başkomutanı Mareşal J.French, 11 Mayıs’taki büyük taarruzun acı kayıplarının sebebinin cephane kıtlığına bağlar ve bunu basına servis eder. Böylece Savaş Bakanı Kitchener ve Kabineye karşı basında büyük bir kampanya başlar ve kurulduğundan beri hiçbir zaman güçlü olmayan Asquith liderliğindeki liberal hükümet düşer.

milyon askerin İngiltere tarafında derhal savaşacağını beklemek gerçekçi bir bakış açısı değildir. Ancak başta Churchill olmak üzere İngiliz devlet adamlarının Balkan İttifakından bir hayli umutlu olduğu anlaşılmaktadır:

“Türk imparatorluğunun savaş kuvvetini 700.000 askere eşdeğer olduğunu düşünürsek, görülecektir ki, bu düşmanlık faktörü sayesinde [Balkan devletlerinin Türkiye ve Avusturya’ya karşı beslediği düşmanlık], yaklaşık 1.000.000 askerden oluşan Balkan ordularının tarafımıza eş zamanlı katılımı, Almanya ve Avusturya karşısındaki konumumuzun 1.750.000 askerlik bir güç olarak iyileştirilmesi demektir. Bize karşı 700.000 asker azalırken, yanımızda 1.000.000 yeni asker daha olması anlamına gelir.”³⁴

Diğer yandan, içinde barındırdığı her türlü zorluğa rağmen Çanakkale ve İstanbul ele geçirilirse bunun İtilaf Devletleri lehine başka önemli sonuçlar doğuracağı da aşıkardır. Ancak asıl düşman olan Almanya’nın Türklerin doğuda yenilmesiyle çökeceğini düşünmek aşırı iyimserlikten öte bir şey değildir. Zira Türklerin yenilgisi sadece Türkiye’nin yenilgisi anlamına gelmekteydi. İttifak Devletlerinin ana motoru ve sürükleyicisi, hiç şüphesiz, Almanya idi. Osmanlı Devleti ve Avusturya-Macaristan İmparatorluğu Almanya’yı destekleyen değil, ondan destek gören devletlerdi. Dolayısıyla Almanya’ya karşı kesin çözüm ancak ve ancak Batı cephesinde alınabilirdi. Batı cephesindeki Alman ordusu yenilene kadar savaş devam edecekti ki burada da İtilaf Devletleri siper savaşına dönüşen muharebelerde yukarıda bahsedilen lojistik ve mühimmat sorunlarıyla boğuşmaktaydılar. İngiltere ve Fransa Osmanlı Devleti’nin düşmesiyle Balkanlarda yayılma fırsatı bulsa bile, Almanya Balkan Devletleri ve Rusya’ya karşı Avusturya’ya hızlı şekilde destek gönderip Balkan sıradağlarını neredeyse geçilmez hale getirebilir ve savaşa devam edebilirdi.³⁵

Çanakkale Boğazı ve İstanbul’u ele geçirme hususunda İngilizleri bu kadar rahat davranmaya iten en önemli dayanak, Türklerin askeri beceri ve kararlılıklarını kaybettikleri varsayımdır. Gerek Konsey toplantılarının tutanakları gerek üyelerin anıları incelendiğinde bu çok net şekilde anlaşılmaktadır. Türk ordusunun savaşma kabiliyeti en başından beri küçümsemiş ve hesaba katılmamıştır. Kitchener ve Churchill gibi isimler, donanma Boğaz’dan geçmeye başladığında Türklerin Gelibolu’yu derhal boşaltacağını düşünmektedirler. Kitchener tam da bu günlerde şöyle diyecektir: “Bir kez gemiler geçtiğinde, Gelibolu Yarımadası’nın konumu askeri bir öneme sahip olmaktan çıkacaktır.” Konseydeki genel kanaate göre Çanakkale geçildikten sonra İstanbul’da büyük bir isyan veya devrim olacağına

³⁴ Churchill a.g.e., s.303.

³⁵ Peter Hart, *Gelibolu*, Çev.:Ahmet Fethi, Alfa Yayınları, İstanbul 2014, s.32.

inanılmaktadır.³⁶ Bu büyük harekâta işte bu sebepsiz iyimserlik ve mevcut şartların iyi değerlendirilmemesi neticesinde son derece yetersiz hazırlıklarla, fakat büyük bir hızla ilerlenmektedir.

Şubat ayı içinde gerçekleştirilen Konsey toplantılarında Çanakkale Harekatının kaderi çizilmiştir. Bu dönemde Konsey’de en çok tartışılan husus; Boğaz’ın sadece donanmayla mı yoksa ordu ile müşterek bir operasyonla mı zorlanması gerektiğidir. Ocak ayı biterken herkes donanmanın ordunun yardımı olmadan kolayca Çanakkale Boğazı’ndan geçerek İstanbul’a ulaşacağına inanmıştır. Bu konuda akıllarda herhangi bir şüphe yoktur. Ancak Şubat ayında görüşler tedrici ama derin bir değişime uğrayacaktır. Büyük bir askeri güç kullanma zorunluluğu her geçen gün daha da belirginleşmiş, ordunun yardımı olmadan sadece denizden harekât fikri yavaş yavaş ortadan kalkmıştır. Politikalar ve stratejiler değişmektedir. General Callwell, politika değişikliğinin ne zaman başladığına dair herhangi bir tarih belirlemenin çok olacağını söyler ve ekler: “Biz büyük bir askeri operasyona doğru sürüklenmekteydik.”³⁷

Churchill, 9 Şubat’taki Konsey toplantısında Boğaz hattındaki Türk tabyalarının imhasının tamamlanması için küçük birliklerin karaya çıkarılması gerektiğini söyleyerek Kraliyet Deniz Tümeni’nden iki taburun bölgeye sevk edildiğini bildirir.³⁸ Bu arada Amiral Jackson 15 Şubat’ta içinde son derece önemli tespitler içeren bir Amirallik raporu hazırlar. Raporu Çanakkale’deki Türk savunması analiz edilirken kuvvetli ordu birlikleri olmadan sadece donanma ile Boğaz’ın geçilemeyeceği, kıyılar ve çevredeki hakim tepeler hattının ve tabyaların kontrolünü ele geçirmek için karaya asker çıkarılması gerektiğinin önemini vurgulanmıştır. Tavsiye niteliğindeki bu rapor Amiral Carden’a gönderilmiş fakat Carden bundan iki gün önce Boğaz’ın sadece deniz yoluyla zorlanmasına dair raporunu vermiştir.³⁹ Churchill her ne kadar bu aşamada hareketin sadece donanmayla yapılması hususunda ısrarcı olsa da herkes onunla

³⁶ Frothingham, a.g.e., s.252. Türk ordusunun büyük bir ordu vasfını kaybettiği inancı bu dönemde sadece politikacılarda oluşan bir kanı değildir. 18 Mart yenilgisinden sonra dahi çıkarmalar başlamadan önce ve sonra başta Hamilton olmak üzere İngiliz ve Fransız generallerin bazıları Türklerin askeri gücünü küçümser tavırlar sergilemeye devam etmişlerdir.

³⁷ A.g.e., s.251.

³⁸ Yine bu toplantıda Yunanistan’ın elindeki Limni adasının harekât üssü olarak kullanılmasına karar verildiği ve bu adanın geçici işgali için Yunan Hükümetinden izin alındığı bildirilmiştir. TNA, CAB 42/1/33.

³⁹ Julian Corbett, *History of the Great War-Naval Operations*, Longsman Green and company, Vol.II, New York 1921, s.124. Savaş Konseyi Genel Sekreteri Yarbay Hankey, Julian Corbett’tan 1807 yılında Amiral Duckword komutasında Çanakkale Boğazı’nı başarılı şekilde geçerek İstanbul önlerine varan, ancak yanında ordu birlikleri olmadığı için bir müddet sonra tekrar Boğaz’dan geri çıkan İngiliz filosunun harekatı hakkında bir rapor talep etmiş ve bu rapor 4 Şubat 1915’te Sir Julian Corbett tarafından kendisine sunulmuştur. Raporun tamamı için bkz: TNA, CAB 42/1/32.

aynı fikirde değildir. Hankey'in belirttiğine göre Fisher'dan aşağıya doğru Deniz Kuvvetlerindeki her deniz subayı, gizliden gizliye donanmanın Çanakkale Boğazı'nı ordunun yardımı olmadan geçemeyeceğine inanmaktadır. Hankey bu doğrultuda Başbakan Asquith'i etkilemeyi başarır. Artık Başbakan da Çanakkale önlerinde ordu birliklerinin toplanması gerektiğini kabul etmiş gözükmektedir. Asquith ve Fisher bölgeye ordu birliklerinin gönderilmesi konusunda Churchill'e baskı yapmaya başlar. Churchill anılarında bu günlerde yaşananları anlatırken, neden ordu birliklerine ihtiyaç duyulmayacağını düşündüğünü açıklamaktadır:

"Türk tabyaları düşmeye başladığında, Yunanlıların bize katılacağına ve tüm ordularının bundan sonra emrimize gireceklerine inanıyordum. Bir İngiliz filosunun İstanbul açıklarında görünmesinin ve *Goeben* ile *Breslau*'nun kaçı veya yok edilmesinin ardından, Türk Hükümeti'nin Anadolu'ya kaçarak müzakere edeceği ve geniş kapsamlı siyasi tepkiler alacağını umuyordum. İyi bir diplomasi yürütülürse Bulgarların Edirne'ye yürüyeceğine, Rusların ise İstanbul'daki duruma tepkisiz kalamayarak, her ne kadar her türlü teçhizat eksikleri olsa da İstanbul'a birlik göndereceklerinden emindim."⁴⁰

Bu günlerde yaşanan çeşitli tartışmalardan sonra Churchill de ikna edilmiş ve bölgeye birlik gönderme hususunda mutabık kalınmıştır. Bu doğrultuda 16 Şubat'ta bakanların katıldığı resmi olmayan bir toplantı düzenlenir ve bu toplantıdan sonra eldeki en düzenli ve iyi eğitilmiş birlik olan 29.Tümen'in mümkün olan en kısa sürede Limni'ye sevk edilmesi uygun görülür.⁴¹ Fakat bu tümenin Limni'ye gönderilmesi, donanma ile ordunun müşterek operasyon yapacağı veya Çanakkale'de büyük miktarda asker kullanılacağı anlamına gelmemektedir. Tümen, donanma yardım istediği takdirde vaziyet nasıl gelişirse o şekilde kullanılacaktır. Yani ortada hala büyük bir belirsizlik vardır.⁴²

19 Şubat tarihli Konsey toplantısında söz alan Churchill, donanmanın Boğaz'ı sadece zırhlı savaş gemilerine açabileceğini, kıyıları Türk toplarından temizlenmediği sürece ticaret gemileri için kesintisiz ve rahat bir geçiş temin edilemeyeceği gerçeğine vurgu yapar. Kendisine göre kesin sonuç almak için

⁴⁰ Churchill, a.g.e., s.363.

⁴¹ TNA, CAB 42/1/35.

⁴² Bu arada İngilizlerin Çanakkale'ye birlik gönderme kararı Fransa'da büyük yankı uyandırır. Daha önce belirtildiği gibi, elde edilecek zaferden geride kalmak istemeyen ve daha önce Amiral Carden komutasındaki filoya dört savaş gemisi (*Bouvet, Gaulois, Charlemagne, Suffren*) gönderen Fransızlar, bir tümeni de bölgeye göndermeye karar verirler. Fransa Savaş Bakanı Millerand ülkesinin politikasını şöyle özetler: "Küçük Asya'daki geleneksel çıkarlarımız, İngilizlerin oraya kendi başlarına çıkmalarını talep ediyor." Simon House, "The French Dardanelles Campaign", *Gallipoli The New Perspectives of the Mediterranean Expeditionary Force 1915-1916*, Ed.:Rhys Crawley-Michael Locicero, Helion&Company, England 2018, s.222.

düzenli ordu birlikleri de mutlak surette harekate katılmalıdır. Fakat Kitchener'ın akli hem Batı Cephesinde hem de Rusya'dadır. Rusların doğuda zor durumda bulunmaları sebebiyle 29. Tümen'in şu aşamada Çanakkale önlerine gönderilmesine razı olmadığını bildirir. Kitchener'ın bu şekilde fikrini değiştirmesiyle 16 Şubat'ta alınan 29. Tümen'in en kısa zamanda Çanakkale'ye gönderilme kararı böylece iptal edilir.⁴³ İngiliz resmi tarihinde bu toplantıda yaşananlar ile ilgili yapılan tespit önemlidir: "İngiliz donanması Çanakkale Boğazı'nda gök gürültülerini andırır bir gürültü ile dünyaya azim ve karar örneği gösterirken, ana yurttan bu büyük macera hakkında beslenen ümitler işte hep böyle şüphe ve kararsızlıkla zaafa uğramaktaydı."⁴⁴ Diğer yandan, 1906 yılında İmparatorluk Savaş Komitesi adına genelkurmay tarafından hazırlanan ayrıntılı raporun bazı kısımları da bu toplantıda Başbakan tarafından okunur. Ancak 1915 yılına gelindiğinde 1906'daki şartların değiştiği düşünülerek mezkûr raporun geçerliliğini yitirdiği kanaati Konsey'de hasıl olur. Hankey, daha sonra Çanakkale Komitesine verdiği ifadede niçin 1906 tarihli önemli raporun Konsey'de dikkate alınmadığını şu şekilde açıklamıştır:

"1-Balkan Savaşlarında görüldü ki Türkiye eski askeri gücünden çok uzaktadır.

2- 1906'dan beri denizcilik, donanma araç gereç ve mühimmat konularında çok önemli gelişmeler yaşanmıştır.

3- Liege ve Namur Kaleleri'nin düşüşü, sabit hedeflerin modern uzun menzilli silahlarla kolayca halledilebileceğini göstermiştir.

4- Uçakların kullanılmasıyla, özellikle endirekt [hedefi görmeden] yapılan deniz bombardımanının değeri muazzam bir şekilde artmıştır.

5- Denizaltıların gelişmesi Türkiye'nin Marmara Denizi üzerinden Gelibolu Yarımadası'na kurduğu iletişim hattının çok savunmasız kalacağı umudunu doğurmuştur."⁴⁵

İçinde ciddi uyarılar ve tespitler barındıran eski raporların yukarıda sıralanan gerekçeler ile rafa kaldırılması İngilizleri gerektiğinden çok daha tedbirsiz davranmaya ittiği açıktır. 24 Şubat 1915 tarihinde gerçekleştirilen bir sonraki Konsey toplantısının ana konusu; Çanakkale'ye fazla miktarda birlik

⁴³ TNA, CAB 42/1/36. Churchill, Kitchener'ın Konsey'deki bu tavrını inandırıcı bulmaz ve anılarında şöyle yazar: "Bu argümanın onu gerçekten etkilediğine inanmıyorum. Diğer tüm olasılık dışı şeylerin yanı sıra, Almanların büyük orduları Rusya'dan Fransız Cephesine iki veya üç aydan kısa sürede nakletmelerinin fiziksel olarak imkânsız olduğunu biliyor olmalıydı."

⁴⁴ Ogländer, a.g.e. c.I, s.98.

⁴⁵ *Final Report of the Dardanelles Commission*, HMS Stationary Office, London 1919, s.8. 1906 tarihli raporun tamamını okumak için bkz: TNA, CAB 38/12/60.

gönderilip gönderilmemesidir. Churchill 29. Tümen'in Çanakkale'de faydalı hizmetler yapabileceğini söylediğinde Kitchener şöyle cevap verir:

"[...]Bu kadar çok askerin nerede ve nasıl kullanılacağını hâlâ anlamış değilim. Benim düşünceme göre Donanma Boğaz'ı zorlamaya başladığında tabyalar ve kaleler tek tek susturulacak, akabinde Gelibolu'daki Türk garnizonu Yarımada'yı tahliye edecek, en sonunda da Trakya'daki Türk ordusu [Trakya'da 150.000 Türk askeri olduğu istihbaratı alınmıştır] İstanbul'daki Türk birlikleri ve Sultan dahil hepsi Anadolu içlerine kaçacaklardır. Sabırlı olursak ve ustaca müzakere edersek Çatalca'daki Türk birlikleri de teslim olacaklardır."⁴⁶

Bu cümlelerden anlaşılacağı gibi Kitchener, donanmanın zorlanmadan Boğaz'ı geçeceğini ve Avrupa topraklarında ne kadar Türk askeri varsa, sultan dahil hepsinin Anadolu'ya kaçacağını düşünmektedir. Hiç şüphesiz bu saptama gerçeklerden uzak ve Türk askeri gücünü küçük gören bir saptamadır. Kitchener daha sonra Churchill ve diğer bazı üyelerin ısrarcı tavırları üzerine, gerek görüldüğü takdirde 29. Tümen'i göndermeye hazır olduğunu, eğer donanma Boğaz'dan yardımsız geçemeyecekse ordunun kendi üzerine düşen işi yapacağını, yenilginin doğuda kötü sonuçlar doğuracağını ve artık bu yoldan geri dönüş olmadığını belirtir. Hatırlanacağı üzere 13 Ocak'taki Konsey toplantısında; "eğer bombardıman beklediğimiz faydayı göstermezse yarıda bırakıp dönmek bize bir şey kaybettirmez" diyen Kitchener, kırk gün sonra yenilginin düşünülmemeyeceğini ve artık geri dönüş olmadığını belirtmektedir.⁴⁷

Neticede bu toplantıda da 29. Tümen ile ilgili bir karar alınamaz. İki gün sonra, 26 Şubat'ta gerçekleştirilen toplantı ise daha gergin bir havada geçer. Artık bir karar almak zorunluluktur zira Boğaz'ın girişindeki tabyalar 19 Şubat'ta bombardıman edilerek ilk ateş açılmış, akabinde daha kuvvetli bir bombardıman neticesinde mezkûr tabyalar 25 Şubat'ta kesin olarak susturulmuştur. Ancak Çanakkale önlerine gönderilecek askeri birlikler konusunda Kitchener ile Churchill arasında derin görüş ayrılıkları artık ayyuka çıkmıştır. İkili arasında tartışma yaşanır. Bunun nedeni daha önce 29. Tümen'i bölgeye gönderileceğini belirten Kitchener'in aniden karar değiştirmesidir. Rusların içinde bulunduğu zor durum ve Batı Cephesi ile ilgili endişeleri yüzünden 29. Tümen'in Çanakkale önlerine gönderilmesini onaylamadığını açıklar. Churchill ise bu tümenin derhal gönderilmesini talep eder ve adeta rest çeker:

⁴⁶ TNA, CAB 42/1/42.

⁴⁷ 29. Tümen'in bölgeye gönderilmesini reddeden Kitchener, Mısır'daki İngiliz garnizonu komutanı Maxwell'e 20 Şubat 1915'te yazarak gerektiğinde donanmaya yardım etmek üzere Mısır'daki Avustralya ve Yeni Zelanda Kolordusundan birliklerin Çanakkale'ye gönderilmesi için hazır tutulmasını emretmiştir. Bu bağlamda gerekli hazırlıklar yapılırken bu kolordunun komutanı olarak atanan Korgeneral Birdwood durum hakkında rapor hazırlaması için Çanakkale'ye gönderilmiştir. Australian War Memorial (AWM), 3DRL/3376/11/3.

“29. Tümen, Fransa'da yenilgi ve galibiyet arasında dengeleri değiştirip fark yaratamaz, ancak Doğu'da fark yaratabilir. Tümenin İngiltere'de kalmasına tamamen muhalifim ve bunun kayda geçirilmesini talep ediyorum. Türkiye'de asker yetersizliği nedeniyle bir felaket yaşanması durumunda tüm sorumluluğu reddediyorum.”⁴⁸

Sözlerinin devamında, Çanakkale Boğaz'ı geçildikten birkaç saat sonra İstanbul'a varılacağını ve şehrin kaderinin ellerinde olacağını tekrar dile getirir. Kitchener da benzer cümleleri yineler. Her ikisi de Türk ordusunun firar edeceğine ya da teslim olacağına inanmaktadır. Ayrıldıkları nokta 29. Tümen'in gönderilip gönderilmemesi hususudur. Nihayetinde Konsey'de, şaşırtıcı olmayacak şekilde, Kitchener'ın tavsiyesi doğrultusunda karar çıkar.⁴⁹

Şubat ayının ikinci yarısındaki toplantılarda yaşanan tartışmalar, sadece denizden taarruzla sınırlı orijinal planın tamamen terk edilmemiş olsa bile, büyük ölçüde değişime uğramakta olduğu ve artık askeri operasyonların da ciddi şekilde tartışıldığını göstermektedir. Konsey tutanakları yakından incelendiğinde bazı üyelerin kendiyile çeliştiği ve oldukça tutarsız tavırlar sergilediği de gözlerden kaçmamaktadır. Bunlardan en dikkat çekeni

⁴⁸ TNA, CAB 42/1/47.

⁴⁹ Lord Kitchener Savaş Bakanı olarak bu dönemde gerek Kabinede, Konseyde ve gerek İngiliz halkı üzerinde etkisi çok büyük olan bir savaş kahramanıdır. 5 Temmuz 1916'da içinde bulunduğu savaş gemisi (*HMS Hampshire*) bir Alman mayınına çarpması sonucu ölene kadar Londra'daki en güçlü birkaç kişiden biridir. Kabine ve Konsey'deki ağırlığı o kadar yüksektir ki, Churchill anılarında şu çarpıcı sözlerle durumu anlatmaktadır: “Lord Kitchener'ın zihninin işleyişi bu dönemde neredeyse savaş sorununun kendisi kadar şaşırtıcı bir özellik oluşturuyordu. Prestiji ve otoritesi muazzamdı. Savaş Bakanlığının Savaş Konseyindeki tek sözcüsüydü. Herkes karakterine büyük bir hayranlık duyuyordu ve herkes kendini onun varlığıyla savaş döneminin korkunç ve hesaplanamaz olaylarının ortasında güçlü hissediyordu. Bir karar verdiğinde her zaman kesin olarak kabul edildi. Bana göre, askeri konularda hiçbir zaman Konsey veya Kabine tarafından reddedilmedi. Hiçbir birlik onun tavsiyesine aykırı olarak bir yere sevk edilmedi veya alıkonulmadı. Neredeyse hiç kimse onunla Konsey'de tartışmaya cesaret edemedi. Ona duyulan saygı, sempati, mesleki muhakemesine olan güven ve görebildiğimizden daha derin ve geniş planları olduğu inancı, Kabine ve Konsey'de bütün endişeleri ve anlaşmazlıkları susturdu. Her şeye gücü yeten, soğukkanlı ve vakur tavrıyla, orduların örgütlenmesi ve istihdamıyla ilgili her şeyde danışmanlarımıza kesinlikle hükmediyordu.” Churchill 1932, s.359. Bu dönemde Kabinede yer alan politikacılardan C. Hobhouse'un kendisi hakkında günlüğüne yazdıkları ise daha enteresandır: “Kitchener milletin sınırsız güvenini kazanırken, Britanyalı subaylar da kendisinden çekinmekte. Bu aslında kendisinde ait olmayan niteliklerdendir. Sıkı çalışıyor, açık sözlü ve bürokrasiden nefret ediyor. Ancak Savaş Bakanlığının gerekliliklerini veya zorluklarını gerçekten bilmiyor ve hiç de ayrıntı ustası değil. Birçoğundan onun çok değişken ve aceleci olduğunu duyuyorum ve Konsey'de olaylara ve ihtiyaçlara ilişkin bilgisizliğini, meslektaşlarını fena halde deneyen saçma bir gönül rahatlığı gülümsemesiyle gizlediğini duyuyorum. Bununla birlikte, o bir züppe. Büyük küçük her konuda oldukça kurnaz ve yalancıdır.” David Edward, *Inside Asquith's Cabinet. From the Diaries of Charles Hobhouse*, St. Martins Press, New York 1978, s.231.

Kitchener'in takındığı tutumdur. 29. Tümen'in Çanakkale'ye gönderilmesine önce izin vermişken daha sonra bu kararından vazgeçmiştir. Kitchener'in kararsız kalmasındaki en önemli unsur, Rusların Doğu cephesinde içinde buldukları zor durum ve buna bağlı olarak Batı Cephesinde yaşanacak gelişmelerdir. Ancak sadece tek bir tümenin Rusların durumuna göre Batı Cephesinde fark yaratacağını düşünmesi de enteresandır. Aynı şekilde Churchill'in de zaman içinde kendiyile bir hayli çeliştiği görülmektedir. İlk başta sadece donanmayla denizden Çanakkale ve ardından İstanbul'u ele geçirme planının bayraktarlığını yapan Churchill, her ne kadar hala sadece donanmayla başarılı olacağına inanıyorsa da operasyonun bir aşamasında ordu birliklerinin kullanılması gerektiğinin farkına geç de olsa varmış ve ordu birlikleri kullanılmazsa sorumluluk kabul etmeyeceğini belirtmiştir.

Şubat ayı boyunca Konsey'de yaşanan bu tereddütler, kararsızlıklar ve çelişkili tutumlar bir takım soru işaretlerini de beraberinde getirmektedir. Ordu donanmayla müşterek bir planın parçası mıdır yoksa sadece belli aşamalarda mı destek verecektir? Eğer harekâtın herhangi bir aşamasında ordu donanmaya destek verecek ve karaya asker çıkarılacaksa bunlar hangi birliklerdir ve ne zaman muharebe alanında tam olarak hazır olacaklardır? Eldeki mevcut birlikler ile operasyon yapılacaksa neden daha geç olmadan bu birlikler bölgeye gönderilmemekte ve bunların zorunlu tedarikleri vakit geçirmeksizin sağlanmamaktadır? Bütün bu belirsizlikler devam ederken zamanın İngilizlerin aleyhine işlediği çok açıktır. Konsey üyelerinin niyeti ne olursa olsun, Çanakkale Boğazı'nda ilk bombardıman aylar önce Kasım 1914'te yapılmış, 19 ve 25 Şubat'taki bombardımanlarda dış tabyalar susturulmuş ve harekât açıktan kendini belli etmiştir. Sadece Türkler değil dünya kamuoyu Çanakkale Boğazı'na denizden veya karadan ciddi bir taarruz yapılacağına inanmış durumdadır. Dolayısıyla ne yapılacaksa bir an önce yapılmalıdır. Bu noktada sorulması gereken en önemli soru, 29. Tümen'in Çanakkale'ye gönderilip gönderilmeyeceği veya ne zaman gönderileceği değildir. Asıl soru, Boğazlar ve İstanbul ele geçirilip burada hâkimiyet kurulacaksa, bunun için gerekli sağlam ve uygulanabilir bir stratejik plan oluşturulup oluşturulmadığı ve bunu gerçekten istenilip istenilmediğiyle alakalıdır. Gerçek şu ki Konsey'deki bazı üyeler, yanlış bir şekilde, Çanakkale ve İstanbul'u ele geçirmenin sağlayacağı faydaları tam olarak anlamadan, bunun sadece donanma tarafından gerçekleştirilebileceğini ummaktadırlar.⁵⁰ Diğer yandan, yaşanan plansız süreçten dolayı endişelenmeye başlayanlar da vardır. 24 Şubat 1915'te "Çanakkale ve Balkanlar" başlıklı bir rapor hazırlayan A.J. Balfour, raporun sonunda endişelerini dile getirmiştir:

⁵⁰ Robertson, a.g.e., s.104

“Nasıl yapılırsa yapılsın, Çanakkale ve İstanbul’a yapılacak operasyonunun başarılı bir şekilde sonlandırılması gerektiği konusunda hepimiz hemfikiriz. Bu operasyon, İstanbul civarındaki Türk birlikleriyle bir meydan savaşı içerebilir ve son tartışmamızdan anlayabildiğim kadarıyla, bu operasyonu başarmak için bilmemiz gereken Türk askerinin sayısı ve kalitesi hakkında çok kesin bir bilgimiz yok. Belli ki, bir felakete yol açabilecek sorunları önlemek için geniş çapta hazırlıklar yapmalı ve çalışmalıyız.”⁵¹

Çanakkale’de büyük bir harekate doğru hızla ilerlenirken, Konsey üyelerinin askeri konularda Lord Kitchener’a tam bir güven içinde olmalarından dolayı,⁵² alternatif muharebe planları hazırlama emrini vermek veya görüş almak için genelkurmay’a başvurmak hala kimsenin aklına gelmemektedir. Britanya büyük bir imparatorluk olmasına rağmen, şu aşamada Alman tipi bir genelkurmay yapısına sahip olmadığı için, hükümete büyük savaşlarda bu düzeyde profesyonel tavsiye verilmesi usulüne yabancısıdır. Son derece değerli olan zaman bütün bu tartışmaların gölgesinde hızla geçip Şubat ayı biterken, harekâtın nasıl şekilleneceği ve planın esasları hakkında ne Konsey’de ne de Kabine’de henüz bir uzlaşma olmaması şaşırtıcıdır. Şüphe ve kararsızlık devam ederken, Hankey şöyle diyecektir: “aslında biz Gelibolu’da kaçınılmaz olarak büyük bir askeri operasyona doğru sürükleniyorduk.”⁵³

Mart Ayındaki Konsey Toplantılarında Yaşanan Gelişmeler

Süreç bu şekilde devam ederken, Hankey, İmparatorluk Savunma Komitesi adına Mart ayı başında “Çanakkale’den sonraki adımlar” başlıklı 38 maddeden oluşan ayrıntılı ve önemli bir rapor hazırlar. Bu raporda, Konsey toplantılarında belirlenen hususlar çerçevesinde ana hedefler, Türk savunması ve coğrafi koşullar sıralandıktan sonra “nihai hedef” başlığı atılarak şöyle denmiştir: “Başbakanın geçen hafta gerçekleştirilen Savaş Konseyi’nin 14.

⁵¹ TNA, CAB 42/1/44.

⁵² Genelkurmay’ın bu denli saf dışında kalmasının nedenini Lord Kitchener’ın kişiliğinde aramak gerekir. Kitchener, Savaş Bakanı olarak ordu ve operasyonlarla alakalı bütün kararları neredeyse tek başına almaktaydı. Bu husus Çanakkale Komisyonu’nun raporunda da açıkça belirtilmektedir: “Önümüze konulan tüm kanıtlar, Lord Kitchener’ın, Genelkurmay Başkanının bilgisi dışında sık sık Daire Başkanlarına emirler verdiği ve astlarına danışma alışkanlığı olmadığı sonucuna işaret etmektedir. Savaş Bakanlığında tüm güç kendisinin elinde tek merkezde toplanmıştır.” Askeri Operasyonlardan sorumlu komutan olan General Calwell Komisyona verdiği ifadede: “Genelkurmay’ın fiilen varlığının sona ermesinin asıl sebebi, ona hiç danışılmamış olmasıdır” derken, Kitchener’ın hiç kimseye danışmadığını eklemektedir. Kitchener tarafından merkezileştirme ilkesinin aşırı bir noktaya getirildiğine hiç şüphe yoktur. Bakanlığın idari işlevleri ve personeli pratik olarak tek bir adamın elinde merkezileştirilmiştir. Çanakkale Komisyonunun konu hakkındaki çarpıcı tespiti ise şöyledir: “Bir adamın eline, ne kadar yetenekli olursa olsun, hiçbir bireyin başarılı şekilde başa çıkamayacağı bir iş verilmiştir.” *First Report of the Dardanelles Commission*, s.13.

⁵³ Hankey, a.g.e., s.284.

Toplantısında belirttiği gibi, Çanakkale hareketinin ilk amacı Karadeniz'e deniz yolunu açmaktır ancak nihai amaç Balkan ülkelerini kendi safımıza katmaktır. Savaş Konseyi'nin neredeyse her üyesi, nihai amaç olarak bundan bahsetmiştir." Raporun devamında Türklere önerilmesi gereken ateşkes şartları bir taslak metin haline getirilmiştir. Buna göre İstanbul'da patlak vermesi beklenen ihtilal veya darbe olsun ya da olmasın, Alman etkisinde veya daha dostça davranan bir başka hükümetle yapılacak müzakerelerdeki maddelerin genel çerçevesi belirlenmiştir. Eğer 1915 yılında Çanakkale geçilseydi, Osmanlı Devleti'nin karşı karşıya kalacağı ateşkes şartlarının bir taslağı olması nedeniyle, tarihi değeri yüksek belgenin bu önemli bölümüne ayrıntılı bakmakta fayda vardır:

"Her halükârda Türklerin geciktirmesine izin vermeden ve zaman kaybetmeden ateşkes şartlarını sunmamız zorunludur. Bu nedenle, aşağıdaki geçici öneriler bir tartışma temeli olarak öne sürülmüştür. Koşullarımızı dayandırmamız gereken ilkeler şu şekilde özetlenebilir:

1- Zorlu Türkiye sorununun nihai çözümü için bu aşamada hiçbir girişimde bulunulmamalıdır. Taahhütsüz nitelikte bir geçici düzenleme yapılmalıdır

2-Savaşın geri kalanı için Akdeniz ile Karadeniz arasında kesinlikle güvenli bir hat iletişimi sağlanmalıdır.

3-Türkiye bir an önce Alman etkisinden kurtarılmalıdır.

Yukarıdaki ilkelere uygun olarak, Türkiye'ye aşağıdaki koşullarda bir ateşkes teklif edilmesi önerilmektedir:

a-Türk donanması her türlü malzeme ile teslim olacaktır. b-İstanbul ve Çanakkale Boğazlarındaki birlikler bütün mühimmatıyla teslim olacaktır. c- Kafkasya, Mısır ve Mezopotamya'daki Türk orduları derhal geri çağırılacaktır. d-Türk ordusu terhis edilecektir. e-Türk silahları ve diğer araç gereçler savaş boyunca İtilaf Devletlerine kiralanacak veya satılacaktır. f- Askeri limanlar, cephanelikler, mermi ve barut fabrikası ve giyim fabrikası İtilaf Devletleri subayları tarafından işletilecektir. g-Ordu ve donanma veya bürokrasideki Almanya ve Avusturya doğumlu bütün asker ve siviller İtilaf Devletlerine savaş esiri olarak teslim edilecektir. Alman ve Avusturya orijinli diğer kişilerin listesi de İtilaf personeline teslim edilecektir. h-Türkiye'de Almanya ve Avusturya'ya verilen bütün tavizler savaş süresince askıda kalacak, bu tür tavizler İtilaf Devletlerinin gözetiminde Türkiye'nin çıkarına çalıştırılacaktır. i-Alman yetkililerin yerine İtilaf Devletleri yetkilileri getirilecektir. j- İtilaf Devletleri gemilerine Çanakkale Boğazı'ndan serbest geçiş sağlanacaktır. k- Savaş boyunca İstanbul'da İtilaf Devletleri ordularının garnizonu bulunacaktır."⁵⁴

⁵⁴ TNA, CAB 42/2/1.

3 Mart'ta toplanan Konsey'de bu rapor doğrultusunda Çanakkale geçildikten sonra atılması gereken adımlar tartışılmıştır. Tasarlanan plan doğrultusunda İtilaf Donanması Marmara'dan, Rus donanması ise Karadeniz istikametinden İstanbul Boğazı'na girecek, iki taraf İstanbul'da buluşup iş birliği içinde kenti işgal edeceklerdir. Bu doğrultuda 5 Mart tarihinde Birdwood'a bir telgraf gönderen Kitchener şöyle demektedir: "Çanakkale Boğaz'ı geçilir geçilmez Türk birliklerinin Gelibolu Yarımadası'nı hızlıca terk edeceği düşünülmektedir. Filomuz Marmara'daki Türk donanmasını mağlup ettikten sonra ilk iş olarak İstanbul Boğazı'nın Karadeniz çıkışını güvenli hale getirerek Rus donanmasının Boğaz'dan içeri güvenle girmesini sağlamalıdır."⁵⁵

Fakat bu toplantıdaki asıl ilginç diyaloglar Türk ordusunun mevcut durumu hakkında yaşanan tartışmalar esnasında ortaya çıkmıştır. Türklerin savaşıma azminin kırılacağı ve fazla direnmeden teslim olmaları konuşulurken, Kitchener söz alır ve ilk iş olarak Alman subayların tutuklanması gerektiğini, bu sayede Türklerin durumunun hızla kötüye gideceğini belirtir. Kendi düşüncesine göre Almanlar ekarte edildiğinde Türkler kendiliğinden teslim olup barış görüşmelerine başlamak isteyecekler ve ateşkes dahi yapmaya gerek olmayacaktır. Araya giren Winston Churchill daha ileri giderek oldukça enteresan bir teklifte bulunur; Türk ordusu teslim alındıktan sonra Türklerin paralı askerler olarak işe alınması gerektiğini belirtir. Bu öneri karşısında Lloyd George'un cevabı ise daha enteresandır: "Türkler ülkelerini savunmada iyi olabilirler ama paralı asker olarak her zaman kötü savaşçılar olmuşlardır."⁵⁶ Bu diyaloglar Çanakkale Muharebeleri başlamadan önce İngiliz politikacıların Türkleri ne kadar küçük gördüklerinin en açık göstergesidir.

Donanma Mart ayının ilk günlerinde bir yandan Boğaz'ın girişindeki faaliyetlerini arttırırken diğer yandan büyük taarruz için hazırlıklara devam etmektedir. Akıbeti Konsey toplantılarına damga vuran 29. Tümen'in durumu ise hala belirsizliğini korumaktadır.⁵⁷ Lord Kitchener, General Birdwood ve General Maxwell'den gelen raporlar sonrasında nihayet 10 Mart'taki Konsey toplantısında 29. Tümen'in bölgeye gönderilmesine onay verir. Ancak yapılan hesaplamalara göre tümenin bölgeye ulaşması en erken Nisan başını bulacaktır. Bu kararsızlık son derece değerli üç haftalık bir gecikmeye sebep olmuştur. Kitchener'in 16 Şubat-10 Mart tarihleri arasındaki kritik dönemde alınan veya

⁵⁵ AWM, 3DRL/3376/11/7.

⁵⁶ TNA, CAB 42/2/3.

⁵⁷ Kitchener, Çanakkale'ye gönderdiği Birdwood'tan gelecek rapor doğrultusunda 29. Tümen ile ilgili nihai kararını vereceğini açıklamıştır. 1 Mart'ta bölgeye gelerek Amiral Carden'la görüşen Birdwood, 4 Mart'ta Londra'ya iki adet telgraf çeker. Eğer ordu bu işin bir parçası olacaksa, bunun Kitchener'in düşündüğü gibi ufak bir rolle sınırlı kalmasının imkânsız olduğunu ve büyük miktarda birliğe ihtiyaç duyulacağını belirtir. Birdwood'a göre donanmanın ordunun yardımı olmadan tek başına Çanakkale Boğazı'nı geçme şansı yoktur. AWM, 3DRL/3376 11/7.

alınamayan kararların baş sorumlusu olduğu çok açıktır. 10 Mart'taki Konsey toplantısının en önemli maddelerinden biri Rusların İstanbul ve boğazlar üzerindeki talepleri olmuştur. İlk kez bu toplantıda (savaşın zaferle sonuçlanmasına bağlı olarak) Rus talepleri resmen kabul edilmiş ve karar Ruslara bildirilmiştir.⁵⁸ Bu kararın ardından, Karadeniz'den getirilecek bir Rus kolordusunun İstanbul Boğazı'nın Karadeniz çıkışında işgal kuvvetlerine katılacağı ve böylece işgal ordusunun toplam 120.000 asker ile 250 top gücüne ulaşacağı hesaplanır. Türk birlikleri ise İstanbul'da 120.000, Çanakkale'de 60.000 olarak tahmin edilmektedir.⁵⁹

Mart ortasına gelindiğinde Londra'da tartışılan önemli konulardan biri de Türkiye'nin savaş sonrasında nasıl paylaşılacağı konusudur. Bunun üzerine çeşitli raporlar hazırlanmış ve konuşmalar yapılmıştır. Kitchener, Türk hakimiyetindeki toprakların paylaşımına ilişkin 16 Mart 1915 tarihinde İmparatorluk Savunma Komitesi'ne bir bildiri sunar. İngiltere, Rusya ve Fransa savaş süresince ortak bir tehdide karşı müttefikler ancak savaş sona erdikten sonra çıkarları farklılaşacaktır. Kitchener çakışan çıkarlar nedeniyle mevcut savaşın ardından Rusya ve Fransa ile yeni savaşın eşğine gelinebileceğinden bahsetmektedir:

“Savaşın kazanıldığını varsayarsak, Türk topraklarının belli bir bölümünün şüphesiz bölünmesi gerekecektir. Rusya'nın Çanakkale Boğazı ve Boğaz'ın kontrolü ile birlikte İstanbul'u güvence altına alacağını biliyoruz. Fransızların bunca yıldır öne sürdükleri Suriye iddialarının önemli ölçüde yerine getirilmesi gerektiğini varsaymak gereklidir. Rusya'nın Çanakkale Boğazı'na kurulması ve Fransa'nın Suriye'ye sahip olmasıyla, Doğu'daki stratejik ve ekonomik durum derinden değiştirilemez ve Mısır'ın konumu önemli ölçüde etkilenecektir. Unutulmamalıdır ki, barıştan sonra Avrupa'da mevcut krizin dindirdiği eski düşmanlıklar ve kıskançlıklar yeniden canlanabilir. Aslında, ileriki bir tarihte kendimizi Rusya'yla, Fransa'yla veya her ikisiyle de düşmanlık içinde bulabileceğimizi varsaymamız gerekiyor ve bunun nasıl, ne zaman yapılacağına karar verirken bu olasılığı aklımızda tutmalıyız. Uzlaşma gelir ve

⁵⁸ Konsey'in Boğazlar ve İstanbul'un Rusya'ya bırakılması kararına muhalif olanlar sadece Bonar Law ile Lord Landsdowne'dır. Rus taleplerinin 10 Mart 1915'teki Konsey toplantısında genel olarak kabul edilmesinden kısa süre sonra Rusya ile gizli bir anlaşma imzalanmıştır. I. Dünya Savaşında Osmanlı Devleti'ni paylaşmaya yönelik dört gizli anlaşmadan ilki olan ve İstanbul Anlaşması olarak anılan bu anlaşmada varılan mutabakat gereği, İstanbul ve Boğazlar bölgesi Rusya'ya bırakılacaktır. İngiltere anlaşmaya şu şartlar dâhilinde onay vermiştir: 1-tüm ulusların ticaret gemileri Boğazlardan serbestçe geçecek 2-İstanbul transit malların serbest limanı olacak 3-Müslümanlara ait Kutsal mekanlar Müslümanlara ait olacak. TNA, CAB 37/126/33. Seymour Cocks, *The Secret Treaties and Understandings*, Union of Democratic Control, London 1918, s.19-20.

⁵⁹ TNA, CAB 42/2/5.

Türkiye'nin Asya'da bölünmesi sorunu ortaya çıkarsa, çıkarlarımız en iyi şekilde korunabilir.”⁶⁰

Bu arada Çanakkale önlerinde toplanan birliklerin sayısı arttığı için bu orduya komuta etme görevi 12 Mart 1915 tarihinde Orgeneral Sir Ian Hamilton verilmiştir.⁶¹ Çanakkale'ye yola çıkmadan önce Kitchener ile görüşen Hamilton gerekli talimatları alır. Kitchener'in ordunun ne şekilde kullanılacağına dair Hamilton'a verdiği talimatlar eleştiri konusu olmuştur. Zira ordunun nasıl kullanılacağına ve hangi aşamada aktif savaşa dahil olacağına dair hususlar Savaş Konseyi'nde tartışılmadığı gibi üyelere tebliğ dahi edilmemiştir. Ordunun Gelibolu Yarımadası'nı işgal etmesi için kullanılma ihtimali bir süredir arka planda konuşulmasına rağmen, Konsey'de konu hakkında fiili bir karar alınmamıştır.⁶² Churchill'in konu hakkındaki eleştirileri dikkate değerdir:

“[...] 29. Tümen'in [Çanakkale'ye] gönderilmesi kararı alındıktan sonra dahi toplanmakta olan ordunun nasıl kullanılacağı sır olarak kaldı. Lord Kitchener, Donanmanın Çanakkale Boğazı'nı geçememesi halinde Gelibolu Yarımadası'na saldıracağına kendi kafasında karar verdiğinde bunu diğer üyelere bildirmesi gerekirdi. Bunu başaramazsa, her halükârda birliklerini farklı alternatifleri açık bırakacak şekilde hareket etmiş ve organize etmiş olmalıydı. Hepsinden önemlisi, genelkurmaydan açıkça ortaya çıkan çeşitli beklenmedik durumlar için planlar hazırlamasını istemeliydi. Kitchener'in 24 Şubat'tan itibaren belirli koşullarda orduyu yalnızca donanmanın başarısını desteklemek için değil, aynı zamanda gerekirse büyük ölçekte bir harekât için kullanmaya istekli olacağını biliyordum. Ancak diğer her şey belirsizdi. Ne yapacağı, ne zaman yapacağı ve nasıl yapacağı anlaşılmaz kaldı. Artan kapsamlı askerî harekât ihtimalleri, Savaş Bakanlığında hüküm süren koşullar nedeniyle beni endişelendirmekteydi. Neredeyse hiçbir askerî harekât planı yapılmadığını biliyordum.”⁶³

Genel sekreter Hankey, şu ana kadar yapılan hazırlıkların sadece denizden taarruz planı doğrultusunda olduğunu ancak her geçen gün kapsamlı bir kara harekâtı ihtimalinin arttığını, buna yönelik hiçbir askerî plan yapılmadığını, sürpriz unsurunun en baştan beri önemsenmemesi neticesinde Türklerin geçen süre zarfında haftalardır savunmalarını güçlendirdiğini

⁶⁰ TNA, CAB 42/2/10.

⁶¹ Çanakkale Harekâtı ile ilgili neredeyse bütün konularda olduğu gibi Çanakkale önlerinde toplanacak kuvvetlere komuta edecek komutanın tayininde de hayli geç kalınmıştır. Orgeneral Hamilton'ın Çanakkale'ye doğru yola çıkarken ne Çanakkale Boğazı ne Türk ordusu hakkında en ufak bir fikri veya bilgisi yoktur. Daha sonra Çanakkale Komitesine verdiği ifadede, büyük ölçekli bir harita ile Türk ordusunun 1912 yılına ait el kitabının kendisine verildiğini ve bunların tek kılavuzu olduğunu belirtmiştir. TNA, CAB 19/33.

⁶² Hankey, a.g.e., s.291.

⁶³ Churchill, a.g.e., s.369.

belirterek, 16 Mart'ta Başbakanı kapsamlı bir rapor sunar. Taarruz planı ve hazırlıkların bütün yönleriyle Savaş Konseyi'nde ele alınması gerektiğini bildirerek şöyle der:

"Bu ana kadar ordu birliklerinin donanma Boğaz'ı zorladıktan sonra ancak durumu iyileştirmek için kullanılacağı konuşuldu. Ancak ordu birlikleri ile yapılacak yeni ve belki de çok kapsamlı bir harekât ile karşı karşıya bulunuyoruz. Bundan dolayı, konu direkt olarak Savaş Konseyi'ni ilgilendirdiğinden, düşünülmekte olan bu hareketin büyüklüğü ve kapsamı ile bu hareketin yapılması için ne oranda hazırlık yapıldığının Savaş Konseyi tarafından tespit edilmesi uygun olmaz mı? Bu münasebetle, deniz ve kara birlikleri ile müşterek bir hareketin diğer herhangi tarz bir askeri harekattan daha fazla ve özenli hazırlıklara ihtiyaç duyduğu da unutulmamalıdır. Bugün bu hazırlıkların tamamen yapıldığından emin olmak Savaş Konseyi'ne düşen bir vazifedir. Çıkarma gerçekleşmeden bütün ayrıntılar tam olarak hesaplanmadıkça, ciddi bir felaketin meydana gelebileceği düşünülmelidir."⁶⁴

Hankey'in son derece önemli uyarılar ve tespitler içeren bu raporu Başbakan tarafından dikkate alınmaz. Başbakanın bu raporu diğer Konsey üyeleri ile paylaşp paylaşmadığı veya Hankey'in diğer üyelere bu raporun varlığından bahsedip bahsetmediği ise belirsizdir. Zira tutanaklarda bu değerli raporun Konsey toplantılarında tartışıldığına dair herhangi bir emare yoktur. Başbakan Asquith ve Konsey'deki diğer sivil üyelerin askeri konularda Kitchener'a ne kadar güvendikleri, başkalarının uyarı ve tespitlerini nasıl göz ardı ettikleri bir kez daha net olarak anlaşılmaktadır. Ancak Hankey'in önemli raporunu umursamayarak ne kadar yanıldıkları çok kısa süre sonra görülecektir.

Mart ortasına gelindiğinde artık bütün gözler donanmanın gerçekleştireceği büyük taarruza çevrilmiştir. Haftalardır beklenen büyük saldırı İtilaf Filosu tarafından 18 Mart 1915 tarihinde gerçekleştirilir. Günün başında iyi giden muharebe akşama doğru tam bir felaketle sonuçlanmıştır. Hasar büyüktür. 18 gemiden ibaret filoda üç gemi batmış, üç gemi de uzun süre onarılamayacak şekilde ağır hasar görmüştür. 18 Mart'ın felaket derecesindeki kötü haberleri Londra'ya ulaştıktan bir gün sonra toplanan Savaş Konseyi'nde, Çanakkale'den gelen ilk raporlar doğrultusunda çeşitli tartışmalar yaşanır. Başbakan Asquith, Kitchener'a muhtemel bir çıkarma operasyonu için bir plan hazırlanıp hazırlanmadığını sorar. Kitchener detaylı bir plan hazırlamak için burada yeterli bilginin olmadığını ve bu işin muharebe bölgesindeki ordu ve donanmanın başında bulunan general ve amiraller tarafından yapılması gerektiği cevabını

⁶⁴ Hankey a.g.e., s.291-292. Hankey 6 Nisan'da da obüs toplarının ateşleri altında askerlerin karaya çıkışının büyük zorluk olacağını bildirerek Konsey'i uyarıya çalışmış, fakat Churchill ve Kitchener kendisine katılmayarak çıkarma esnasında bir zorlukla karşılaşılacağını belirtmişlerdir. TNA, CAB 42/2/17.

verir.⁶⁵ 19 Mart gibi geç bir tarihte dahi, donanmanın başarısız olma ihtimaline karşı Savaş Bakanlığı ve Genelkurmayda en ufak bir çıkarma taslak planı dahi hazırlanmadığı ortaya çıkmıştır. Çıkarmaların nereye ve nasıl yapılacağına dair ayrıntılı planlar hazırlamak, hiç kuşkusuz, cephedeki komutanların görevidir. Ancak bu planların genel hatlarının da önceden belirlenmesi ve ülkenin insan ve cephane kaynağından ne surette yararlanabileceğinin tespiti için yeterli derecede ayrıntılı olmak üzere, hareketin keşfi yapılmak lazım geldiği kabul edilmelidir.⁶⁶ Ancak bu ihtimale yönelik hiçbir hazırlık yapılmamış ve her şartta bunun için artık çok geç kalınmıştır.

İhmaller zinciri bununla da bitmez. Savaş Konseyi, denizden taarruz başarısız olduktan sonra hareketin nasıl devam edeceğine dair tartışmak için bir daha toplanmamıştır. Kitchener, Çanakkale önlerindeki general ve amirallerin tavsiyeleri doğrultusunda neredeyse tek başına çıkarma yapılmasına karar vermiştir. Amiral de Robeck'in ordunun devreye girmesi gerektiği hususundaki mesajını "dehşet ve şaşkınlıkla okudum" diyen Churchill, sadece donanmayla taarruza devam etmekten yana olsa da hem Amiral de Robeck'in raporu hem de Donanma Bakanlığında neredeyse bütün amirallerin kara operasyonunu desteklemesi sebebiyle durumu kabullenmek zorunda kalır. Dikkat çeken nokta, koşullar gittikçe çetinleşmesine rağmen genelkurmayın hala devre dışı olmasıdır. Görüldüğü gibi bu son aşamada bile harekât tehlikeli bir macera atmosferinden bir türlü kurtulamamıştır. Harekâtın her aşamasında var olan düzensizlik ve plansızlık artarak devam etmektedir. Bundan sonra bütün sorumluluk Hamilton'ın omuzlarına yüklenmiştir. Savaş Konseyi, sanki ülke büyük bir savaşın tam ortasında yer almıyormuş gibi 14 Mayıs'a kadar bir daha toplanmayacaktır.

Sonuç

İtilaf Devletleri adına, Çanakkale Harekâtı, daha planlama aşamasından itibaren yapılan çok ciddi hatalar ve eksiklikler nedeniyle kaybedilmeye mahkûm bir harekât niteliğine bürünmüştür. Harekâta karar verildikten sonra denizde ve karada yürütülen operasyonlar esnasında daima özensiz davranılmış ve planlar yanlış strateji ve taktikler üzerine kurulmuştur. Harekâtın selameti için daha en başta oluşturulması gereken sağlam ve açık bir siyasi-stratejik yön/hedef belirlenememiştir.

Savaş Konseyi'nde yaşanan gelişmeler ışığında Çanakkale Harekâtına giden karışık süreç ile İngilizlerin bu harekattan beklediği faydalar sıralanıp tartışılırken, dönemin şartları göz önüne alındığında, hareketin neticesinden beklenen faydaların neredeyse tamamının haddinden fazla iyimser yaklaşımlar

⁶⁵ TNA, CAB 42/2/14.

⁶⁶ Oglander, a.g.e., c.I, s.136.

olduğu anlaşılmaktadır. Amaçlanan faydalar ne kadar tartışmalı olursa olsun, en zorlu askeri operasyonları içinde barındıran bu harekate yeterli hazırlık yapılmadan, etraflıca düşünülmeden ve savaşın temel ilkeleri göz ardı edilerek girişilmiştir. Savaş Konseyi tutanakları, resmi raporlar ve üyelerin anıları yakından incelendiğinde, İngilizleri bu kadar özensiz davranmaya iten en temel dayanağın donanma Çanakkale Boğazı'ndan geçmeye başladığı andan itibaren Türklerin kaçacakları veya teslim olacakları varsayımı olduğu açıkça gözükmemektedir. Askeri becerilerinin kaybolduğunu düşündükleri Türklerden hiçbir aşamada kuvvetli bir direnç beklenilmemektedir. İngiliz tarihçi Peter Hart konu hakkında şu çarpıcı tespiti yapmaktadır: "Gelibolu felaketinden birinci derecede sorumlu olan kendini kandırma eğilimi ve kibirli irksal üstünlük varsayımıdır."⁶⁷ Bu tespit doğru bir tespittir. İngiliz politikacılar ve komutanlar Türklerin askeri beceri ve kararlılığını göz ardı ederek küçük görmüşler, ilk önce kendi kibirlere yenilmişlerdir. Savaş Konseyi toplantılarının tutanakları bu yorumu doğrulayan kibirli ve düşmanını küçümseyen diyaloglar ile doludur.

Harekâtın planlama aşaması içinde çok fazla ihmali barındırmaktadır. 2 Ocak 1915'te Rusya'dan gelen yardım talebinin ardından önce risksiz bir gösteri hareketinin yapılması tasarlanmış, daha sonra sadece denizden taarruza karar verilmiş, bir müddet sonra ordu birliklerinin yardımı olmadan Çanakkale ve İstanbul'un ele geçirilemeyeceği anlaşılmış ve nihayet 18 Mart yenilgisinden sonra, büyük çapta bir kara harekâtına karar verilmiştir. Zaman içinde değişen bu stratejik kararlar, normalde beraberinde pek çok önemli hazırlığı da içinde barındırması gerekirken hiçbir aşamada yeterli hazırlık yapılmamıştır. Şubat ayından itibaren Gelibolu Yarımadası'na bir ölçüde çıkarma yapılması ihtimalinin gün geçtikçe arttığı bariz olmasına rağmen, bu geniş zaman içinde ne Savaş Bakanlığında ne Genelkurmayda genel harekât planı ile buna alternatif planlar hazırlanmamıştır. Genelkurmay en başından beri sürece dahil edilmemiştir.

İlk andan itibaren gizlilik unsuruna riayet edilmemesi ise çok kritik ve ölümcül bir hata olarak göze çarpmaktadır. Her şey Türklerin gözü önünde cereyan etmiş ve Türkler yaklaşan operasyonlar öncesinde defalarca uyarılmıştır. Neticede bu süreyi iyi değerlendiren Türkler, bölgedeki birliklerin sayısını her geçen gün arttırarak savunma unsurlarını çoğaltarak güçlendirmiştir. 25 Nisan 1915'te çıkarmalarında, deniz hareketinin onaylandığı Ocak ayına göre, aradan geçen sürede Yarımada'yı işgal etmek için artık çok daha büyük bir askeri güce ihtiyaç olduğu açıktır. Yapılan bir diğer önemli ihmal de Savaş Konseyi'nin 19 Mart tarihinden 14 Mayıs'a kadar neredeyse iki ay boyunca toplanmamasıdır. Daha önce belirtildiği gibi, kara harekâtına dair alınmış siyasi bir karar yoktur. Çanakkale Muharebelerinin en kanlı safhası başlamak üzereyken, Konsey'in

⁶⁷ Hart, a.g.e., s.533.

toplanma gereği dahi duymayarak ordunun ihtiyaçları üzerinde kapsamlı bir değerlendirme yapmaması ve Türk savunması hakkında yeterli bilgi toplanmaması dikkate değerdir. Savaş Konseyi'nde Amiral Carden'ın hazırladığı denizden taarruz planını kabataslak da olsa tartışılmasına rağmen, sonuçları çok daha ağır olabilecek kara muharebeleri öncesinde hiçbir tartışma yapılmaması düşündürücüdür.⁶⁸ Kara harekâtı ne Kabine'de ne de Konsey'de tartışılmadan alınmış bir karardır. Kabine üyelerinden Reginald McKenna 7 Nisan 1915'teki Kabine toplantısında (Savaş Konseyi'nin toplanmadığı dönemde), kara harekâtına hangi siyasi yetkiye dayanarak karar verildiğini sorgulamıştır. Kabine'nin bir diğer üyesi Charles Hobhouse bu toplantıda yaşananları şöyle aktarmaktadır:

"[...]Kitchener bunun [çıkarma harekâtı] en zor askeri operasyonlardan biri olduğunu söyledi. McKenna, buna hangi otoritenin yetkisi ile karar verildiğini sordu. Churchill, "CID" [İmparatorluk Savaş Komitesi] ile görüştüğten sonra" dedi. McKenna ise Kabine'nin bu kararın alınmasında hiçbir sorumluluğu olmadığını hatırlattı. Churchill, tüm sorumluluğu kendisinin almaya hazır olduğunu ilan etti."⁶⁹

Bu diyaloglardan anlaşılacağı üzere ortada siyasi bir yetki ve onay yoktur. Churchill bu toplantıda büyük bir özgüvenle bütün hareketin sorumluluğunu üstlenmiştir. Bütün bu yapılan ihmaller göz önüne alındığında, Çanakkale'de yaşanan felakette Savaş Konseyi'nin payının bir hayli fazla olduğu görülmektedir. Burada asıl sorun Konsey'in yapısı ve çalışma prensibindedir. Konsey'in büyük bir hareketin yetkin yönetiminin gerektirdiği sürekli ve sistematik denetimden çok uzakta kaldığı bir gerçektir. Konsey bütün bu süreç boyunca belli bir ajanda ile çalışmamış ve düzenli aralıklarla toplanmamıştır.⁷⁰ Başbakan Asquith sadece gerekli gördüğü anlarda belirli politik sorunların tartışılması için Konsey'i toplamış, muharebelerin gidişatı tek tek bakanların

⁶⁸ Prior, a.g.e., s.101.

⁶⁹ Edward David, *Inside Asquith's Cabinet-From the Diaries of Charles Hobhouse*, St. Martins Press, New York 1978, s.234.

⁷⁰ Muharebeler devam ederken Savaş Konseyi'nin bu kadar uzun süre toplanmaması sıklıkla eleştirilmiştir. Çanakkale Komisyonu konu hakkında Başbakan Asquith'e sorular sormuş ve hazırladıkları raporun ilgili kısmında şöyle bir yorumda bulunmuştur: "Bay Asquith, bu tarihler arasında [19 Mart-14 Mayıs 1915] Kabine'nin on bir toplantı yaptığını ve burada Çanakkale Boğazı'ndaki operasyonlar için rapor yazıldığını, uzun ve dikkatli tartışmalar yapıldığını söyledi. Bu nedenle, bu operasyonların ve içerdikleri politikanın Kabine'nin bilgisi dahilinde gerçekleştirildiği anlaşılmaktadır. Ancak biz, önceki raporumuzda belirtildiği gibi, bunların Savaş Konseyi tarafından her yönüyle tartışılması gerektiğini düşünüyoruz. Bize göre Başbakan bu amaçla Savaş Konseyini toplantıya çağırmalıydı ve eğer Başbakan çağırılmıyorsa, Konsey'in diğer üyeleri böyle bir toplantı için baskı yapmalıydı. Bunun ciddi bir ihmal olduğunu düşünüyoruz" Çanakkale Komisyonunun bu konu hakkındaki görüşleri için bkz: *First report of the Dardanelles Commission*, s.43. *Final Report of the Dardanelles Commission*, s.15.

eline bırakılmıştır. Bu nedenle Konsey savaşın günlük idaresi için bir araç olmaktan ziyade, daha büyük politik meselelerin bazılarını araştırmak için Kabine'ye ek destek sağlamaktan öteye gidememiştir.

Konsey bu kritik dönemde gelişigüzel aralıklarla toplanmak yerine daha aktif olmalı ve askeri durumu tam olarak değerlendirmeliydi. Yalnızca acil gereksinimleri değil, aynı zamanda bunların gerçekleştirilmesi üzerindeki muhtemel etkileri ile gelecekteki olası gelişmeleri de masaya yatırıp bir yol haritası çıkarması gerekirdi. Bir bütün olarak savaşın askerî açıdan düzgün bir şekilde yönetilip yönetilmediği hususunda daha kesin görüşler ve çözümler sunmalıydı. Yukarıda belirtildiği gibi, temel sorun Konsey'in yapısında gizliydi. Nitekim Savaş Konseyi'nin yapısı ve işleyişi o dönemin üst rütbeli subay ve siyasilere tarafından da zaman zaman eleştirilmiş ve şaşkırtıcı olmayacak şekilde, Konsey'in yapısı ve ismi Çanakkale Muharebelerinin sonuna kadar tam üç kez değiştirilmiştir.⁷¹

Çanakkale Harekâtına adeta belirsiz bir maceraya atılır gibi başlanmasının kimin sorumluluğunda olduğu tarihçiler tarafından günümüze kadar tartışılmıştır. En önemli sorumlunun Churchill olduğu yaygın bir kanıdır. Gerçekten de Churchill'in sorumluluğu büyüktür. Denizden taarruz fikrini ortaya atarak hararetle savunan ve bir Kabine toplantısında sorumluluk bana aittir diyen kendisidir. 13 Mayıs 1915'te yazdığı bir raporda kendi sorumluluğunu kabul ederek şöyle demiştir: "Çanakkale'ye yönelik eylemin her zaman savunucusu oldum ve bu operasyonu başlatma sorumluluğumu en ufak bir şekilde azaltmak istemiyorum." Churchill, kendi üstüne düşen sorumluluğu kabul etmekle beraber hareketin Amirallik ve Konsey'de gerçekleştirilen toplantılar neticesinde uzlaşıyla alındığını da ekler.⁷² Ancak, yaşanan felaketin bütün sorumluluğunu Churchill'in omuzlarına yüklemek gerçekçi bir yaklaşım değildir. Unutulmamalıdır ki 1915 yılındaki genç Churchill, II. Dünya Savaşı yıllarında ülkesinin en güçlü siması ve sembolü olan Churchill değildir. Hırslı ve

⁷¹ İngiliz Hükümeti savaşı 1914'ten 1916 yılı sonuna kadar farklı organlar ile yönetmiştir: İlk başta Kabine'nin kendisi sorumluluğu üstlenmiş, 25 Kasım 1914'ten itibaren ise Savaş Konseyi görevi devralmıştır. 26 Mayıs 1915'te kurulan koalisyon hükümetinden sonra Savaş Konseyi'nin ismi değiştirilerek "Çanakkale Komitesi" adını almıştır. Çanakkale Komitesi ilk toplantısını son Savaş Konseyi'nin toplandığı tarihten tam üç hafta sonra 7 Haziran 1915'te gerçekleştirmiştir. 2 Kasım 1915 günü tekrar değişikliğe gidilmiş, yeni yapısıyla Savaş Komitesi kurulmuştur. Bu Komite, Başbakan Asquith, Balfour, Lord Kitchener, Sir Edward Gray ve Lloyd George ile sınırlıdır. Bonar Law, kısa süre sonra Komite'ye eklenirken, Winston Churchill dışlanmıştır. Komite'nin savaşın tüm yönleriyle yönetilmesinden sorumlu olacağı açıklanmıştır. Alınan kararlar derhal Kabine ile paylaşılacak ve hükümet her yeni kararı tatbik sahasına koymadan önce Komite ile müzakere edecektir. Tüm bu organlar istikrarsız, geçici ve fazla sayıda üyeden oluşmaktadır. Lloyd George, Aralık 1916'da Başbakan olana kadar, savaşın gerektirdiği hareketli dönemde ihtiyaç duyulan küçük, dinamik ve kalıcı bir Savaş Kabinesi ortaya çıkmamıştır.

⁷² TNA, CAB 37/128/13.

enerjiktir ancak güçlü isimlerin yer aldığı Konsey veya Kabine’de en son kararı veren kişi değildir. Sadece bakanlardan biridir. Öte yandan, denizden taarruz konusundaki rolü tartışılmaz olmakla birlikte, kara operasyonları başlarken bu kararın alınmasında ön planda olan isim de değildir.⁷³

En az Churchill kadar üzerinde durulması gereken başka isimler de vardır. Bu çalışmanın içinde yeri geldikçe belirtildiği gibi, Lord Kitchener, 1914 yılının Ağustos ayında Savaş Bakanı olduğu andan itibaren 1916 yılında ölene kadar askeri konularda fiili bir diktatöre dönüşmüştür. Görev yaptığı süre boyunca kesinlikle Başbakan veya genelkurmaydan tavsiye veya görüş alma gereği duymamıştır. Düzgün işleyen herhangi bir savaş kabinesinin yönlendirmesi altında değil, askeri konularda neredeyse tartışmasız bir şekilde tek başına politika belirlemiştir. Çanakkale Harekâtı özelinde Churchill’in denizden taarruz fikrini ilk andan itibaren desteklemiş, denizden taarruz başarılı olmayınca ipleri eline alarak Konsey’e danışmadan neredeyse tek başına kara harekâtına karar vermiştir. Başbakan dahil olduğu halde Konsey’in asker-sivil bütün üyeleri üzerindeki etkisi Churchill’e göre kıyaslanmayacak derecede fazladır. Kara muharebelerinin ardından 250.000 zayıat verildiği göz önüne alındığında, Kitchener’ın bu felakette Churchill’den daha büyük sorumluluğu olduğu kolayca söylenebilir.

Diğer yandan, elbette tüm sorumluluk yalnızca Kitchener veya Churchill’in omuzlarına yüklenemez. Her şeyden önce ortada bir Başbakan ve Konsey vardır. Başta Başbakan Asquith olmak üzere Savaş Konseyi’ndeki her bir üyenin sorumluluğu eşittir. Toplantılarda ara sıra yükselen cılız sesler haricinde hiç kimse Churchill ve Kitchener’a esaslı bir itirazda bulunmamıştır. Asquith süreç içinde zayıf bir Başbakan profili çizerek kabinesini kontrol edememiş ve olayların gidişatına tam olarak hakim olamamıştır. Liderlik adına “kavrayış” eksikliği denilen şey budur. Asquith’in zayıf yönetim tarzının merkezinde bir boşluk vardır ve bu boşluk Kitchener, Churchill, Lloyd George gibi bakanlar tarafından kendi kariyerlerine hizmet eden projelerle doldurulmuştur. Bu bakanlar da kendi kibirleri yüzünden sıklıkla askeri danışmanlarının görüşlerini görmezden gelmişlerdir.⁷⁴ Sonuç olarak, sorumluluk başta Kitchener, Churchill ve Asquith olmak üzere bütün Savaş Konseyi üyelerindedir.

⁷³ Churchill, Çanakkale Harekâtı özelinde kendi hatalarını kabul etmemiştir. Kasım 1915’te parlamentoda yaptığı konuşmada Antwerp ve Çanakkale’deki eylemlerini savunur. Bu konuşma çoğunlukla gerçeklerin yarım ifade edildiği, sahte iddiaların olduğu ve olayların asıl kurbanının kendisi olduğu inancıyla dolu samimiyezsiz bir konuşmadır.

⁷⁴ Daha hızlı kararlar alınması için Hükümet mekanizmalarının değiştirme ve ordu üzerinde denetimin sıklaştırılmasına izin verecek dönüşümleri yapma konusundaki isteksizliği başta Lloyd George olmak üzere dönemin politikacıları tarafından eleştirilmiştir. Basın tarafından da sıklıkla uyşuklukla ve kazanmak için yeterli dinamizm ve kararlılıktan yoksun olmakla

KAYNAKÇA

1. Arşiv Belgeleri

The National Archives (TNA), Kew, United Kingdom

TNA, CAB) 19/33.

TNA, CAB 22/1/2.

TNA, CAB 37/126/33.

TNA, CAB 37/128/13.

TNA, CAB 38/12/60.

TNA, CAB 42/1/1.

TNA, CAB 42/1/4.

TNA, CAB 42/1/8.

TNA, CAB 42/1/12.

TNA, CAB 42/1/16.

TNA, CAB 42/1/26.

TNA, CAB 42/1/28.

TNA, CAB 42/1/30.

TNA, CAB 42/1/32.

TNA, CAB 42/1/33.

TNA, CAB 42/1/35.

TNA, CAB 42/1/36.

TNA, CAB 42/1/39.

TNA, CAB 42/1/42.

TNA, CAB 42/1/44.

TNA, CAB 42/1/47.

TNA, CAB 42/2/1.

TNA, CAB 42/2/3.

TNA, CAB 42/2/5.

suçlanan Asquith, 1915 yılındaki "Mermi Skandalı" ve Çanakkale hezimetinin ardından baskılara dayanamayıp 1916 yılında istifa etmiş ve bir daha iktidara gelememiştir.

TNA, CAB 42/2/14.

TNA, CAB 42/2/17.

Australian War Memorial (AWM), Australia

AWM, 3DRL/3376/11/3.

AWM, 3DRL/3376/11/7.

2. Kitap ve Makaleler

Adams, R.J.Q., *Arms and the Wizard: Lloyd George and the Ministry of Munitions 1915-1916*, Cassell and Company, London 1978.

Asquith Cyril, Spender, J.A, *Life of Herbert Henry Asquith Lord Oxford and Asquith*, Hutchinson & Co., London 1932.

Asquith, Herbert, *Memories and Reflections 1852-1927*, Cassell and Company Ltd., London 1928.

Asquith, Margaret, *The Autobiography of Margot Asquith*, Thornton Butterworth Ltd, London 1922

Beckett, Ian F.W., *The Great War 1914-1918*, Pearson Education Ltd., Essex 2001.

Callwell, Charles Edward, *Experiences of a Dug-Out, 1914-1918*, Constable & Co., London 1920.

Churchill, Winston, *The World Crisis 1911-1918*, Thornton Butterworth Ltd. London 1932.

Cocks, Seymour, *The Secret Treaties and Understandings*, Union of Democratic Control, London 1918.

Corbett, Julian, *History of the Great War-Naval Operations*, Longsman Green and company, Vol.II, New York 1921.

Dutton, David, "Docile Supernumerary: A French Perspective on Gallipoli", *Gallipoli-Making History*, Ed.Jenny Macleod, Frank Cass, New York 2004.

Edward,David, *Inside Asquith's Cabinet-From the Diaries of Charles Hobhouse*, St. Martins Press, New York 1978.

Final Report of the Dardanelles Commission, HMS Stationary Office, London 1919.

First Report of the Dardanelles Commission, HMS Stationary Office, London 1917.

Frontingham, Thomas Goddard, *The Naval History of the World War- Offensive Operations 1914-1915*, Cambridge Harvard University Press, U.S.A 1924.

Gilbert, Martin, *Winston S. Churchill: Companion July 1914-April 1915*, Vol. III Part 1, William Heinemann Ltd., London 1972.

Hankey, Maurice, *The Supreme Command*, George Allen and Unwin Ltd. London 1961.

Hart, Peter, *Gelibolu*, Çev.:Ahmet Fethi, Alfa Yayınları, İstanbul 2014.

House, Simon, "The French Dardanelles Campaign", *Gallipoli The New Perspectives of the Meditterrian Expeditionary Force 1915-1916*, Ed.:Rhys Crawley-Michael Locicero, Helion&Company, England 2018.

Oglander, Aspinall, *Büyük Harbin Tarihi Çanakkale Gelibolu Askeri Harekâtı*, Yay.Haz.: Metin Martı, Arma Yayınları, İstanbul 2005.

Prior, Robin, *Gelibolu Mitin Sonu*, Çev.: Füsün Tayanç-Tunç Tayaç, Akılçelen Kitaplar, Ankara 2012.

Robertson, William, *Soldiers and Statesmen 1914-1918*, Cassell and Company Ltd., Vol. I, London 1926.

Ekler

THE DARDANELLES.

MR. CHURCHILL said he had interchanged telegrams with Vice-Admiral Carden, the Commander-in-Chief in the Mediterranean, in regard to the possibilities of a naval attack on the Dardanelles. The sense of Admiral Carden's reply was that it was impossible to rush the Dardanelles, but that, in his opinion, it might be possible to demolish the forts one by one. To this end Admiral Carden had submitted a plan. His proposal was first to concentrate his fire on the entrance forts. When they were demolished he would proceed to deal with the inner forts, attacking them from the Straits and from the seaward side of the Gallipoli Peninsula. This plan was based on the fact that the Dardanelles forts are armed mainly with old guns of only thirty-five calibre. These would be outranged by the guns of the ships, which would effect their object without coming within range. Three modern ships, carrying the heaviest guns, would be required for reducing some of the more modern works, and about twelve old battleships would deal with the remainder. These could now be spared for the task without reducing our strength in the main theatre of war. Among others, he mentioned the "Triumph," "Swiftsure," "Goliath," "Glory," and "Canopus," all of which had been employed hitherto for trade protection. Four of the Majestic class, which were to have been "scrapped," their 12-inch guns being utilized for monitors, could also be made available, though this would entail a delay in the completion of the monitors. Two battle-cruisers were, he said, already in the Mediterranean. The new battle-cruiser, "Queen Elizabeth," was already to be sent to Gibraltar for gun trials, and it would be feasible to allow her to conduct her trials against the Dardanelles forts, instead of against a target.

The Admiralty were studying the question, and believed that a plan could be made for systematically reducing all the forts within a few weeks. Once the forts were reduced the minefields would be cleared, and the Fleet would proceed up to Constantinople and destroy the "Goeben." They would have nothing to fear from field guns or rifles, which would be merely an inconvenience.

MR. LLOYD GEORGE liked the plan.

LORD KITCHENER thought it was worth trying. We could leave off the bombardment if it did not prove effective.

EK-1: W.Churchill'in Denizden Taarruz Hususunda Amiral Carden'dan Gelen Taarruz Planını 13 Ocak 1915 Tarihli Savaş Konseyi Toplantısında Anlatması ve Lord Kitchener

ile Lloyd George'un Plan Hakkındaki Düşüncelerine Dair Konsey Tutanağı. TNA, CAB 42/1/16.

Unless the Dardanelles and Bosphorus can be opened up very soon, Russia will not receive the supplies indispensable to an offensive campaign, and the spring and summer may pass by without a decisive blow being struck at Germany or Austria.

Hence the opening of a line of communications through the Dardanelles and Bosphorus is an indispensable military requirement in order to enable the Allies to take the offensive.

In addition, there are two secondary strategical advantages to be obtained by operations in these waters if successful:—

- (1.) The attitude of the Balkan nations now hanging back will be definitely cleared up, and over 1,000,000 troops may be placed at the Allies' disposal (Roumania, 600,000; Bulgaria, 400,000; Greece, 200,000); more if Italy is drawn in.
- (2.) A line of communication up the Danube will be provided, bringing British sea power into the heart of the enemy's country, and enabling a British army, if desired, to operate against Austria.

So much for the strategical advantages. Now, the economic and political advantages, which are of almost equal importance, must be explained.

If the Dardanelles and Bosphorus were opened—

Great Britain would obtain the wheat she requires, and the considerable amount of shipping locked up in the Black Sea. Every expert agrees that all danger of a shortage of food supplies and excessive prices would disappear.

Russia, by selling her wheat, would re-establish her exchanges, and be able to pay for her supplies of war material, which, at present she can only do with great difficulty and embarrassment, and by the exportation of gold.

France would obtain the interest on her loans to *Russia*, which are said to affect nearly every family in the country.

Finally, the risks (whatever they amount to) that the British public and the French public may tire of the war and be brought by high prices and financial stringency to desire a premature and inconclusive peace, will be greatly reduced. In countries democratically governed this is a consideration that cannot be ignored.

Minor advantages, such as the removal of the threat to the Suez Canal, the clearing up of the Persian difficulty, and the release of Russian troops from the Caucasus and

[350]

EK-2: Savaş Konsey'i Genel Sekreteri M.Hankey'in Çanakkale ve İstanbul Boğazlarının Ele Geçirilmesinden Beklenen Faydalar Hakkındaki 2 Şubat 1915 Tarihli Raporu. TNA, CAB 42/1/30.

LORD KITCHENER said he would risk a good deal in order to open up the Dardanelles. He was, however, still unable to understand the purpose for which so many troops were to be used. In his opinion, once the British fleet had forced its way through the Dardanelles, in fact, as soon as the forts were clearly being silenced one by one, the Gallipoli garrison would evacuate the peninsula; the garrison of Constantinople, the Sultan, and not improbably the Turkish army in Thrace, would also decamp to the Asiatic shore. In any case, if we had patience and negotiated wisely, the Turkish forces at Chatalja would probably surrender. How then could the large forces contemplated by Mr. Churchill be employed until the time for decisive operations in the heart of Europe had arrived? What was to be done while the troops were waiting?

EK-3: Lord Kitchener'in Donanma Çanakkale Boğazı'nı Geçtikten Sonra Gelibolu, Trakya ve İstanbul'daki Türk Orduları ile Sultanın Anadolu'ya Kaçacağına Dair Görüşlerini Dile Getirdiği 24 Şubat 1915 Tarihli Savaş Konseyi Toplantısı. TNA, CAB 42/1/42.

34. The principles on which we should base our conditions might, perhaps, be summed up as follows :—

- (1.) No attempt must be made at this stage for the *final* solution of the difficult Turkish problem. An interim arrangement of a non-committal character must be made. This was made clear at the last meeting of the War Council.
- (2.) An absolutely safe line of communications must be obtained between the Mediterranean and Black Sea for the remainder of the war.
- (3.) Turkey must at once be freed from German influence.

35. Conformably to the above principles it is suggested that Turkey should be offered a *truce* on some such terms as the following :—

- (a.) The final settlement to be left in abeyance for the present.
- (b.) The Turkish fleet and all naval material to be surrendered to the Allies.*
- (c.) The defences and material of the Dardanelles and Bosphorus to be surrendered to the Allies.* All Turkish troops to be withdrawn from the Dardanelles and Bosphorus.
- (d.) The Turkish expeditions in the Caucasus and against Egypt and Mesopotamia to be at once recalled.
- (e.) The demobilisation of the Turkish army.
- (f.) The hire for the period of the war, or sale to the Allies, of Turkish rifles and other weapons.
- (g.) The Turkish naval dockyard, arsenal, powder factory, shell factory, and clothing factory to be placed under officers appointed by the Allies and worked in their interest.
- (h.) The persons of all German and Austrian born officers in the army and navy, and of all German and Austrian born officials in any branch of the Turkish administration (whether such persons are Turkish subjects or not) to be handed over to the Allies as prisoners of war. Lists of all other persons of German and Austrian origin in Turkey to be compiled and handed over to the Allies, such persons to be dealt with as decided by the Allies.

EK-4: “Çanakkale’den Sonraki Adımlar” Başlıklı Raporda Çanakkale Boğaz’ı Geçildikten Sonra Türklere Dayatılması Gereken Ateşkes Şartlarına Dair Hazırlanan Taslak Metnin Bazı Maddeleri. TNA CAB 42/2/1.

LORD KITCHENER said the first step to insist on was the surrender of the German officers in Turkey. After that the Turks would be no good.

MR. CHURCHILL said that it was quite possible that Turkey might sue for peace, whereas the Russian proposals only contemplated an armistice.

SIR EDWARD GREY suggested that the evacuation of the line of the Bosphorus and Dardanelles by Turkey, and the withdrawal of their army to a certain distance behind that line by their army, ought to meet our needs.

LORD KITCHENER said that, if we could get the Germans out, Turkey would probably sue for peace. There would then be no need of an armistice.

MR. CHURCHILL suggested that we ought to hire the Turkish army as mercenaries.

MR. LLOYD GEORGE said that the Turks had never been any use as mercenaries. In their own country they fought well, but not when employed as mercenaries.

EK-5: Türk Ordusu Teslim Alındıktan Sonra Paralı Askerler Olarak İtilaf Ordularında İşe Alınmalarına Dair Tartışmalar. TNA CAB 42/2/3.

THE FUTURE OF CONSTANTINOPLE.

SIR EDWARD GREY said that Greece would want to co-operate in the Gallipoli Peninsula. We are approaching a point at which we should have to say to Russia what we were willing to concede in regard to the Straits. What Russia required was access to the sea, and this implied a route of access which she can control. It was absurd that a huge empire such as Russia should have only ports that were icebound part of the year, such as Archangel and Vladivostock, or ports such as those in the Baltic and Black Sea, which were liable to be closed in time of war.

MR. BALFOUR said that he himself had no objection to Russia having an outlet which no one else could control, but he was not very anxious that Russia should herself be able to control the outlet from the Black Sea.

LORD HALDANE suggested that the Suez Canal provided a useful analogy. We might concede to Russia a privileged position such as we ourselves occupied in Egypt, the Dardanelles and Bosphorus being neutralized.

SIR EDWARD GREY said that some months ago, when the question was first discussed, M. Sazonoff had been willing to agree to the neutralization of Constantinople. Now, however, he said that there was a growing feeling in Russia that they ought to control the Straits.

MR. CHURCHILL said that we should stick to our general principle that the settlement of all territorial questions should be left until the end of the war, but suggested that we might in the meanwhile signify that we were in sympathy with Russian aspirations. He considered it absurd to compare Egypt with Constantinople.

MR. LLOYD GEORGE said it was clear that Russia wants territory.

SIR EDWARD GREY was not certain that we could leave the question to be settled at the eventual peace negotiations. It was very important to avoid anything in the nature of a breach with Russia, or any action which would incline Russia to make a separate peace. He had asked for the French view. There was great satisfaction in Paris that we were taking the lead in this matter, but this made it important for us to avoid being manœuvred by the French into a position of opposing Russia. It would never do for us to drift into a position of again checking Russian aspirations in the Dardanelles as we had in the past.

LORD HALDANE said this was the more important, because Germany would seize any opportunity to conclude a separate peace with Russia.

LORD CREWE suggested that perhaps some arrangement might be made with Roumania, as a condition of her entering the war. Roumania had a great interest in keeping the Straits open at all times, and some treaty might be made to which she was a party.

SIR EDWARD GREY pointed out that treaties were apt to be disregarded in war.

MR. LLOYD GEORGE said that, if this were the case, the only question which arose was as to who should control this passage.

LORD HALDANE said that, even if Russia controlled the Straits, the British and French fleets, if they had command of the sea, could always close the exit.

MR. CHURCHILL agreed. It would, he said, be impossible to prevent Russia from closing access to the Black Sea, but we could prevent them from coming out.

MR. BALFOUR suggested that the Gallipoli Peninsula might be internationalized.

LORD KITCHENER suggested that the Gallipoli Peninsula should be handed over to Greece.

EK-6: 3 Mart 1915 Tarihli Konsey Toplantısında "İstanbul'un Geleceği" Başlıklı Konuda İstanbul'un Ruslara veya Yunanlılar Verilmesi Hususunda Yaşanan Tartışmalar. TNA CAB 42/2/3.